

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

700 ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθ. εις

7841/69.

Εξ αγοράς

Διπλ. Παιδαγωγ.

Διπλ. Διπλ. Γερμαν.

6RVL00243

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Ο
Λευκ
sic

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ο Σύλλογος εκδίδει περιοδικῶς κατὰ μῆνα ἓν βιβλίον, αποτελούμενον 100 σελίδων.

Τὰ βιβλία τοῦ Συλλόγου εἶνε ὁμοιομορφα, καὶ φέρουν αἰξόντα ἀριθμὸν τῆς ἐκδόσεώς των.

Ἡ τιμὴ ἐκά-του βιβλίου ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1901, συμπεριλαμβανομένη τῶν προεκδοθέντων, ὥρισθη εἰς λεπτὰ 40 διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην καὶ 40 ἑκατοστὰ τοῦ χρ. φράγκου διὰ τὸ Ἐξωτερικόν.

Τὸ γραφεῖον τοῦ Συλλόγου ἐπιδαρύνεται διὰ τῶν ταχυδρομικῶν ἐξόδων τῶν βιβλίων ὅσα ἀποστέλλει ἀπ' εὐθείας.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ λάβουν τὴν σειρὰν τοῦ 1901 ἀποτελουμένην ἐκ 12 βιβλίων, δύνανται νὰ ἐγγραφοῦν συνδρομηταί, προπληρώνοντες ὡς ἐτήσιαν συνδρομὴν δραχμὰς 4 διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην καὶ φρ. χρ. 4 διὰ τὸ Ἐξωτερικόν.

Αἱ ἐτήσιαι συνδρομαὶ ἀρχίζουσιν πάντοτε ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου, οἱ δὲ ἐγγραφόμενοι κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους λαμβάνουσιν καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ ἔτους προεκδοθέντα βιβλία.

Αἱ συνδρομαὶ ἀποστέλλονται πρὸς τὸ Γραφεῖον τοῦ Συλλόγου, ἢ ὁδὸς Πινακιωτῶν εἰς Ἀθήνας, ἢ προπληρώνονται εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ὀριζομένους ἀντιπροσώπους.

Αἰτήσαι πρὸς ἐγγραφὴν συνδρομῆς, μὴ συνοδευμένη ὑπὸ τοῦ καλόγου ἀντιτίμου, δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν.

Οἱ ἀλλάσσοντες διεύθυνσιν συνδρομηταί, ὀφείλουσιν νὰ καθιστοῦν αὐτοῖς ἐγκαίρως γνωστὸν εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ Συλλόγου, συναποτέλλοντες λεπτὰ 20 διὰ γραμματοσήμου πρὸς ἐκτύπωσιν νέας τιγραφῆς. Ὁ Σύλλογος αὐδεμίαν εὐθύνην ἀναλαμβάνει διὰ τὴν πώλειαν βιβλίων ἔνεκεν ἀλλαγῆς διευθύνσεως μὴ ἀνακοινωθείσης καίρως.

Οἱ συνδρομηταὶ ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὸ Γραφεῖον τοῦ Συλλόγου ρακαλοῦνται ν' ἀναφέρουν τὸν ἐπὶ τῆς ἐντόπου διευθύνσεώς των θμὸν.

Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δύνανται νὰ καταβάλλουσιν τὰς συνδρομὰς ὡς εἰς τοὺς κατὰ τόπους ταμίαις τοῦ Κράτους ἢ τὰ ὑποκαταστήματα τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ δημοδιεύθουν ἀγγελίας εἰς τὰ καὶ ἐσώφιστα τῶν βιβλίων δύνανται ν' ἀπευθυνθοῦν

174

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΤΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ

Κατὰ τὸ Γαλλικὸν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλφρέδου Κροαζέ

ΥΠΟ

Δ. ΒΙΚΕΛΑ

Αρ. Εισ. 784

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

1901

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ
ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΡΙΘ. 16.—ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1901

Ἐξελληνίσας τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον ἡκολού-
θησα ὅσον ἡδυνήθην πιστότερον τὸ γαλλικὸν κεί-
μενον τοῦ διασήμου ἀκαδημαϊκοῦ Κ^ο^υ Α. Κροαζέ,
(*Premières leçons de Littérature.—Littérature
grecque par M. Alfred Croiset, de l'Institut.
Masson, Paris 1898*). Διὰ τῶν ὀλίγων προσθέσεων
καὶ ἀφαιρέσεων ἐπροσπάθησα μόνον νὰ τὸ καταστήσω
ἀρμοδιώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου.

Δ. Β.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἶναι μακρὰ ὅσον καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ τὰς μεταγενεστέρας περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον θὰ ὁμιλήσωμεν συνοπτικῶς περὶ μόνης τῆς φιλολογίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ περὶ τῶν ἀριστουργημάτων, τὰ ὅποια ὄχι μόνον ἐδόξασαν τοὺς προγόνους μας, ἀλλὰ καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς παραδείγματα εἰς τὴν Ρώμην κατὰ πρῶτον, καὶ κατόπιν εἰς ὅλους τοὺς νεωτέρους λαοὺς τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ἡ γόνιμος ἐκείνη περίοδος διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Τότε ὁ Χριστιανισμὸς θριαμβεύει. Ὁ δὲ θρίαμβός του ἐπέφερε τὴν μεταβολὴν εἰς τὸ σύνολον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὥστε εἶναι ὡς μεσότηστον μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καὶ τῆς ἐπομένης περιόδου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης, τῆς ἀρχαίας περιόδου, μακρὰ σειρὰ μεγάλων ποιητῶν καὶ πεζογράφων, ἀπὸ τὸν Ὅμηρον ἕως τὸν Λουκιανόν, ἀπέδειξαν διὰ τῶν ἐξόχων ἔργων των τὴν διανοητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὰς ἀλληλοδιαδόχους μεταναστεύσεις διαφόρων φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἤλθαν, ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης, ἀπὸ τὰ ὀροπέδια τῆς Ἀσίας, εἴτε διὰ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, εἴτε διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀνατολικωτάτην ἄκραν τῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ εἰς τὴν πατρίδα μας. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, αἱ τελευταῖαι τῶν τοιούτων μεταναστεύσεων συνέβησαν τὸ πολὺ χίλια περίπου ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Αἱ διάφοροι ἐκεῖναι φυλαὶ συνεχωνεύθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, καὶ ὅλαι ὁμοῦ ἀπετέλεσαν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Οἱ μετανάσται ἔφεραν εἰς τὴν νέαν πατρίδα των ἀρχαιοτάτας θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ τὰς συνηθείας βίου ποιμενικοῦ ἢ ἀγροτικοῦ. Ἦσαν δὲ εὐρωστοὶ, ρωμαλέοι, δραστήριοι καὶ νοήμονες ὅσον καὶ εὐφάνταστοι.

Ἡ χώρα ὅπου ἤλθαν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἦτο ἀληθῶς θαυμασία. Ὁ οὐρανὸς ἄνωθέν της εἶναι διαυγής· ἡ θάλασσα τὴν περιβρέχει καὶ σχηματίζει εἰς τὰ ὀδοντωτά της παράλια σειρὰν ἀδιάκοπον κόλπων, μικρῶν καὶ μεγάλων· νῆσοι πολυάριθμοι διευκολύνουν τὴν διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαν· εἰς τὰ ἐνδότερα, αἱ πεδιάδες περικλείονται ἀπὸ βουνά· τὰ βουνά, δύσβατα ὥς ἐπὶ

τὸ πολὺ, χωρίζουν τὰ πεδινὰ μέρη τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ἐχρησίμευαν ὡς προπύργια ἐναντίον ὄχι μόνον ξένων ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γειτόνων· τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα ἦσαν τοιαύτης φύσεως, ὥστε οὔτε μαλθακὸς νὰ γίνεται ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ὁμως καὶ νὰ ὑποφέρῃ ἀπὸ ὑπερβολὴν ψύχους ἢ ζέστης. Τὰ πάντα ἦσαν βοηθητικὰ διὰ τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τῆς διανοίας.

Ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παρηκολούθησε τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τοῦ ἔθνους. Τὴν παιδικὴν του, οὕτως εἰπεῖν, ἡλικίαν διεδέχθη ἡ νεότης· ἡ φαντασία τότε εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς φιλολογίας του, ἡ ὁποία, κατὰ φυσικὸν λόγον, ἀρχίζει μὲ τὴν ποίησιν. Κατόπιν ἔρχεται ἡ ἀνδρική ἡλικία, ὅποτε ἔχομεν τὰ ἀριστουργήματα τῶν πεζογράφων. Ἐπειτα τὸ ἔθνος ὠριμάζει περισσότερον, ἡ πείρα αὐξάνει, ἡ σκέψις γίνεται βαθύτερα, καὶ ἐξέχουν τότε ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ συγχρόνως ἐξασθενεῖ ἡ ποιητικὴ φαντασία.

Τοιαύτας διαφορὰς φάσεις ἔλαβεν ἡ φιλολογία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἰς διάστημα χιλίων περίπου ἐτῶν. Ἀλλὰ διετηρήθησαν πάντοτε ἀμετάβλητα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, δηλαδή ἡ ὀξύτης τῆς διανοίας καὶ ἡ ζῶηρότης τῆς φαντασίας, μὲ ὄργανον ἐκφράσεως τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, γλῶσσαν εὐστροφον, σαφῆ, ἐξ ἴσου ἐπιτηδεῖαν καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς ποιήσεως καὶ εἰς τὴν ἀκριβολογίαν τῆς ἐπιστήμης.

Τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας
δυνάμεθα νὰ ὑποδιαιρέσωμεν εἰς τρεῖς περιόδους :

Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τοὺς τέσσαρας περίπου
αἰῶνας, ἀπὸ τὸν 9ον μέχρι τοῦ 6ου πρὸ Χριστοῦ, ὅτε
παράγονται τὰ ἀρχαιότερα εἶδη τῆς ποιήσεως καὶ
ἀρχίζει μόλις ἡ πεζογραφία.

Ἡ δευτέρα περίοδος διαρκεῖ ἀπὸ τὸν 5ον ἕως τὸν
4ον π. Χ. αἰῶνα. Τότε διαπρέπουν αἱ Ἀθηναὶ καὶ
ἀκμάζουν ἐκεῖ ἡ δραματικὴ ποίησις, ἡ ἱστορία, ἡ
φιλοσοφία καὶ ἡ ρητορικὴ.

Ἡ τρίτη περίοδος περιλαμβάνει τοὺς πέντε ἢ ἕξ
ἐπομένους αἰῶνας. Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο διάστημα ὁ
Ἑλληνισμὸς εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν,
χάρις εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου
καὶ εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαδόχων του. Κατόπιν δὲ
ἐπῆλθεν ἡ Ρωμαϊκὴ κατάκτησις καὶ ἡ κοσμοκρατορία
τῆς Ρώμης. Τότε ἡ ποιητικὴ γονιμότης τῆς Ἑλλάδος
φαίνεται ὡς ἐξηντλημένη· τὰ φιλολογικὰ της προϊόντα
εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, φθινοπωρινά· αἱ θετικαὶ γνώσεις
αὐξάνουν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀναπληρώνει τὴν ἐξασθέ-
νησιν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Διατηρεῖται ὁμως
ἡ παράδοσις τῆς διανοητικῆς ὑπεροχῆς· ἡ Ἑλλὰς
σκορπίζει πέρα τῶν συνόρων της τὸ φῶς τῆς μαθή-
σεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἔχει δὲ ἐκ διαλειμμάτων
ἀναλαμπάς τινας, μέχρις ὅτου ἐπικρατεῖ ὁ Χριστιαν-
ισμὸς καὶ ἀρχίζει νέα περίοδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

1.

Ἑρωϊκὰ ἔπη.

Πρῶτον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ποιήσεως ἤμα-
σεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἥρωϊκὸν ἔπος, δηλαδὴ ἡ
ποιητικὴ διήγησις πολεμικῶν συμβάντων. Εἶπαμεν
ὅτι οἱ λαοὶ εἰς τὴν νεότητά των εἶναι καθὼς οἱ
ἄνθρωποι εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν· τοὺς τέρπει ἡ
ἀκρόασις συμβάντων θαυμασίων καὶ ἀξιοπεριέργων.
Κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον, οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ εἶναι οἱ
διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων, ὅτε οὔτε
ἱστορίαι ὑπάρχουν ἀκόμη, οὔτε μυθιστορίαι.

Τὰ ἀρχαιότερα ἥρωϊκὰ ἔπη τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ
Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο εἶναι τόσον
ἐντελῆ, ὥστε ὑποτίθεται ὅτι δὲν ἦσαν τὰ πρῶτα τοῦ
εἵδους των. Ἡ τελειότης δὲν ἀποκτᾶται διὰ μιᾶς,
ἀλλὰ μετὰ πολλὰς δοκιμὰς καὶ ἀποπειράς. Ἀπὸ χωρία
τινὰ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, καὶ ἀπὸ τὰ
πρῶτα ποιητικὰ δοκίμια ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἄλλων
ἐποχῶν, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅποια περίπου
ἦσαν τὰ πρῶτα ἐπικὰ ποιήματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλή-
νων, πρὸ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας.

Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα, εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων, ἢ εἰς τὰς κατοικίας τῶν μεγιστάνων, ὕστερον ἀπὸ τὰ συμπόσια ἦτο συνήθεια ν' ἀπαγγέλλωνται ἢ νὰ ψάλλωνται ποιήματα· ὁ ἀοιδὸς, ἢ τραγουδιστής, στηριζόμενος εἰς στῦλον, μὲ τὴν λύραν ἢ τὴν κιθάραν εἰς τὰς χεῖρας, ἔψαλλεν εἴτε τὰ κατορθώματα καὶ τὰς περιπλανήσεις τῶν παρόντων πολεμιστῶν, εἴτε τὰς ἀνδραγαθίας τῶν προπατόρων των. Ἀπὸ γενεᾶν εἰς γενεᾶν ἠϋξανεὶν ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ἡρωϊκῶν παραδόσεων, ἢ *Μύθων*, καθὼς τὰς ὠνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι, ἠϋξανε δὲ συγχρόνως καὶ ἡ διάδοσις των. Οὕτως ἐγείναν πασίγνωστα εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Εἰς τὰ γνωστὰ συμβάντα οἱ Ἀοιδοὶ συνείθισαν βαθμηδὸν νὰ προσθέτουν νέα ἐπεισόδια, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρατείνεται ἡ περιέργεια τῶν ἀκροατῶν· τὰ πρῶην σύντομα ποιήματα ἔλαβαν οὕτω μεγαλειτέραν ἑκτασιν, πολλαὶ χωρίσται διηγήσεις συνεδέθησαν ὁμοῦ καὶ ἔλαβαν τὸ σχῆμα ἐπικοῦ ποιήματος. Ἐπὶ τέλους, περὶ τὸν 9ον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ, ἔξοχος ἀοιδός, ζῶν εἴτε εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἴτε εἰς νῆσόν τινα τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐπλασε τὴν Ἰλιάδα. Ὁ ἀοιδὸς ἐκεῖνος λέγεται Ὅμηρος, ἀλλ' οὔτε τὸν βίον του γνωρίζομεν, οὔτε τὴν πατρίδα του, μολονότι πολλαὶ πόλεις ἐφιλονίκησαν περὶ τῆς γενετῆς του. Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος καὶ τὴν Ὀδύσειαν, καθὼς καὶ ἄλλα τινὰ

ποιήματα. Σήμερον λόγιοι τινὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ὀδύσσεια εἶναι ἔργον ἄλλου ποιητοῦ, ἀλλ' ὁμως καὶ τὰ δύο ποιήματα ὁμοιάζουν τόσον κατὰ τὴν ἔμπνευσιν καὶ κατὰ τὴν τέχνην, φαίνονται δὲ καὶ τόσον σύγχρονα, ὥστε δικαίως θεωροῦνται καὶ ὀνομάζονται ὁμοῦ καὶ τὰ δύο Ὀμηρικὰ ἔπη.

Ἰδοῦ, ἐν συνόψει, ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἰλιάδος :

Ὁ Ἀγαμέμνων, βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, ὁ ἰσχυρότερος τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀρχηγὸς τῶν πολισρκούντων τὴν Τρωάδα, προσέβαλε καιρίως τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ἀνδρειότερον τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἀποσύρεται ὠργισμένος εἰς τὴν σκηνὴν του, καὶ βλέπει μακρόθεν τοὺς Ἕλληνας (τοὺς Ἀχαιοὺς, καθὼς τοὺς ὀνομάζει ὁ Ὀμηρος)· βλέπει ὅτι νικῶνται ἀφ' ὅτου αὐτὸς δὲν θέλει νὰ πολεμήσῃ. Ἐπὶ τέλους ἡ ὀργή του μετριάζεται καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν Πάτροκλον, τὸν ἐπιστήθιον φίλον του, νὰ συμπολεμήσῃ ἐκεῖνος τοῦλάχιστον μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Πάτροκλος μάχεται ἐναντίον τοῦ Ἑκτορος, τοῦ ἐνδοξοτέρου τῶν προμάχων τῆς Τρωάδος. Ὁ Ἑκτωρ φονεύει τὸν Πάτροκλον. Τότε ὁ Ἀχιλλεὺς, περίλυπος διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του καὶ πνέων ἐκδίκησιν, συμφιλιώνεται μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ ἔρχεται πάλιν νὰ πολεμήσῃ. Μετὰ πολλὰς ἀνδραγαθίας, φονεύει τὸν Ἑκτορα, τότε δὲ κηδεύει τὸν Πάτροκλον· καὶ οἱ Τρῶες, ἐξ ἄλλου, τελοῦν τὴν κηδεῖαν τοῦ Ἑκτορος, ἀφοῦ ὁ Ἀχιλλεὺς, συγκινηθεὶς ἀπὸ τὰ δάκρυα τοῦ βασιλέως τῆς Τρωάδος Πριάμου, ἀπέδωκεν εἰς

τὸν πατέρα τὸ πτώμα τοῦ φονευθέντος υἱοῦ του.

Ὑπόθεσις τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν Ἰθάκην, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τρωάδος. Αἱ περιπλανήσεις του διήρκεσαν δέκα ἔτη, διότι τὸν κατέτρεχεν ὁ θεὸς Ποσειδῶν. Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἀπουσίας του, οἱ ἐχθροὶ του προσπαθοῦν ν' ἀρπάσουν τὸ βασιλείον του καὶ νὰ νυμφευθοῦν τὴν πιστὴν του σύζυγον. Ἀλλ' ἡ Πηνελόπη ματαιώνει τὰ ἐπίβουλά των σχέδια, ἐπὶ τέλους δὲ ἐπιστρέφει ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ τιμωρεῖ τοὺς μνηστῆρας.

Καὶ εἰς τὰ δύο ποιήματα ὑπάρχουν πολλὰ καὶ διάφορα ἐπεισόδια, τὰ ὅποια συνέχονται ὅλα μὲ τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, τὸ δὲ σύνολον παριστᾷ εἰκόνα ζωταντὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τῆς Ἑλλάδος. Ἡ εἰκὼν εἶναι πιστή, ὅσον καὶ ἂν μεγάλῳν τὰ ἀντικείμενα ἢ φαντασίᾳ τοῦ ποιητοῦ καὶ ὁ θαυμασμός του διὰ τοὺς ἥρωας τοῦ παλαιοῦ καιροῦ. Ὁ γέρων Νέστωρ, ὁ πρεσβύτερος τῶν ὀπληρχηγῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος, λέγει εἰς τὴν Ἰλιάδα ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ὅσους ἐγνώρισεν εἰς τὴν νεότητά του, ἦσαν καλλίτεροι ἀπὸ τοὺς νεωτέρους του. Παρομοίως καὶ ὁ Ὅμηρος ἐφαντάζετο τὰ παρελθόντα μεγαλειότερα καὶ ὠραιότερα ἀπὸ τὰ παρόντα. Ἀλλ' ὅμως δὲν ὑπερβαίνει τὸ μέτρον, ἐπὶ τοῦ ὅλου μένει ἐντὸς τῆς ἀληθείας, οἱ δὲ ἥρωές του εἶναι οἱ ἀληθεῖς Ἕλληνες τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ πάθη των εἶναι βίαια καὶ ὀρμητικά, διατηροῦν ἀκόμη τὰ ἔχνη ἀρχαίας βαρβαρότη-

τος, ἀλλ' ἔχουν συγχρόνως καὶ ἀρετάς, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν φυσικὴν εὐγένειαν.

Ἄλλο προσὸν τῶν ἀρχαίων ἐκείνων Ἑλλήνων εἶναι ἡ θρησκευτικὴ πίστις εἰς τὰ ὑπερφυσικά καὶ ὑπεράνθρωπα. Τὸ ὑπεράνθρωπον εὐρίσκεται παντοῦ εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα. Μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὑπάρχει μεγάλη σχέσις καὶ συνάρχεια· ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε μητέρα θεάν, καθὼς καὶ ὁ Αἰνείας· οἱ ἄλλοι ἥρωες, Τρῶες ἢ Ἀχαιοί, ἔχουν προστάτας ἕνα ἢ περισσοτέρους θεοὺς ὁ καθείς· οἱ θεοὶ τοὺς συμβουλεύουν, τοὺς ἐνθαρρύνουν, τοὺς ἀναδεικνύουν νικητάς, ἢ τοὺς σῶζουν ἂν νικηθοῦν. Ἐνίοτε οἱ θεοὶ καταβαίνουν ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ἦτο ἡ κατοικία των, λαμβάνουν μορφὴν ἀνθρώπου καὶ συμπολεμοῦν μὲ τοὺς προστατευομένους των. Ἡ δὲ ἀνάμιξις τῶν θεῶν εἰς τὰ ἐπίγεια ἐφαίνετο τότε πρᾶγμα φυσικόν, καθόσον οἱ σύγχρονοι τοῦ Ὀμήρου ἐπίστευαν ὅτι οἱ θεοὶ των ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ αὐτὰ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἐθεωροῦντο τότε ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν καὶ εἶναι σημεῖα τῆς δυνάμεώς των. Τὸν κεραυνὸν ἐνόμιζαν ὅτι τὸν ρίπτει ὁ Ζεὺς ἀπὸ τὰς κορυφάς τοῦ Ὀλύμπου, τὴν θάλασσαν τὴν ἐσάλευεν ἢ τὴν ἐγαλήνευεν ὁ Ποσειδῶν, ὁ Πλούτων ἐσειε τὴν γῆν, ὁ Ἀπόλλων ἐφώτιζε τὸν κόσμον. Ἐνῷ δὲ οἱ μεγάλοι θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐμοιράζοντο ἀναμεταξύ των τὴν ἀνωτάτην διαίκτησιν τοῦ σύμπαντος, αἱ Νύμφαι, οἱ Σάτυροι καὶ ἄλλοι πολλοὶ θεοὶ δευτερεύοντες ἦσαν σκορπισμένοι εἰς τὴν γῆν

καὶ τὴν θάλασσαν, εἰς τὰ δάση καὶ τοὺς ποταμούς.

Οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι, μεγάλοι ἢ μικροί, ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἐντέλειαν. Ὁ Ὅμηρος τοὺς παριστᾷ ὡς ἀνωτέρους μὲν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὅμως πολὺ ὁμοίους τῶν θνητῶν. Εἶναι ἀγαθοποιοὶ καὶ φιλοδίκαιοι, ἀλλ' ἔχουν καὶ ἀνθρώπινα πάθη καὶ ἐλαττώματα· εἶναι ὠραιότεροι, νοημονέστεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν διαφέρουν κατὰ τὰ ἄλλα ἀπὸ αὐτούς· ἀγαποῦν τὴν τάξιν, τὴν ἁρμονίαν, ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἐκπροσωποῦν τὰ εὐγενέστερα χαρακτηριστικὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς· τοὺς εὐχαριστεῖ ὁ καπνὸς τῶν θυσιῶν, μὲ τὰς ὁποίας οἱ θνητοὶ προσπαθοῦν νὰ ἀποκτήσουν τὴν εὐνοίαν των, ἀλλ' ὅμως ἀρκοῦνται εἰς σφάγια κτηνῶν, διότι εἰς τὴν ἡρώϊκὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπεκράτει ἡ Ἀσιατικὴ συνήθεια τῶν ἀνθρωποθυσιῶν.

Τοιοῦτοι οἱ θεοὶ τοῦ Ὀμήρου. Οἱ δὲ ἥρωές του κυριεύονται εὐκόλως ἀπὸ πάθη βίαια καὶ ὀρμητικά. Ἡ ἔρις, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἰλιάδος, μεταξὺ Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀχιλλέως, εἶναι φοβερά. Ὁ Ἀγαμέμνων συγκατανεύει ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τῆς τὴν Χρυσηίδα, διὰ νὰ ἐξιλεωθῇ ὁ Ἀπόλλων καὶ νὰ σωθῇ ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἀπαιτεῖ, ὡς ἀποζημίωσιν, νὰ λάβῃ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα τὴν Βρισηίδα του. Ἡ ὀργὴ τότε τοῦ Ἀχιλλέως δὲν ἔχει ὅρια. Θὰ ἐφόνευε τὸν Ἀγαμέμνονα, ἂν ἡ Ἀθηνᾶ δὲν κατέβαινεν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον νὰ τοῦ κρατήσῃ τὴν χεῖρα. Οἱ δύο βασιλεῖς ἀνταλλάσσουν βαρυτάτας ὕβρεις, ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ.

Ἡ λύπη τῶν ἡρώων ἐκείνων εἶναι ἐπίσης σφοδρὰ

καὶ ὀρμητικὴ ὅσον καὶ ἡ ὀργή των. Ἄμα δ' Ἀχιλλεύς ἐπληροφορήθη ὅτι ἐφονεύθη ὁ ἀγαπητός του Πάτροκλος, «μαῦρον σύννεφον λύπης τὸν ἐκάλυψε·
» μὲ τὰς δύο του χεῖρας ἐπῆρε τὴν καπνισμένην στά-
» κτην ἀπὸ τὴν ἐστίαν καὶ τὴν ἔχυσεν ἐπὶ τῆς κεφα-
» λῆς του· ἔπειτα ἔπεσε κατὰ γῆς μακρὺς πλατὺς καὶ
» ἐκυλίετο εἰς τὸ χῶμα ἀποσπῶν τὰς τρίχας του ».

τὸν δ' ἄχεος νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα·
ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἐλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν
χεύατο καὶ κεφαλῆς, χαρίεν δ' ἦσχυνε πρόσωπον.

Αὐτὸς δ' ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστί τανυσθεὶς
κεῖτο, φίλησι δὲ χερσὶ κόμην ἦσχυνε δαΐζων.

Ἰλιάς Σ. 22—27.

Διὰ τὴν ἐκδικητὴν τὸν Ἑκτορα, τὸν φονέα τοῦ φίλου του, ὁ Ἀχιλλεύς ἐπανέρχεται εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, μάχεται μανιωδῶς καὶ φονεύει πολλοὺς ἐχθρούς· ἐπὶ τέλους φονεύει καὶ τὸν Ἑκτορα, διὰ τὴν κορέσιν δὲ τὸ πάθος του τὸν ἀτιμάζει καὶ νεκρὸν, καὶ σύρει τὸ πτώμα του γύρω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Τρωάδος, δεμένον ὀπισθεν τοῦ ἄρματος του.

Ἄλλ' ἐνῷ φέρεται μὲ τόσῃ σκληρότητι ὁ Ἀχιλλεύς, εἶναι συγχρόνως ἀγαθὸς καὶ γενναioφρων. Ὅτε ὁ γέρων Πρίαμος, ὁ πατὴρ τοῦ Ἑκτορος, ἔρχεται εἰς τὴν σκηνὴν του καὶ τὸν ἱκετεύει ν' ἀποδώσῃ τὸν νεκρὸν τοῦ υἱοῦ του, ἡ ὀργή τοῦ ἥρωος καταπραΰνεται βαθμηδόν, καὶ ἐπὶ τέλους νικᾷ ἡ εὐσπλαγχνία. Διὰ τὸ τοῦτο ; Διότι ὁ Πρίαμος, ταπεινούμενος ἐνώπιόν του, λέγει εἰς τὸν Ἀχιλλεῖα νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν πατέρα του,

«ὁ ὅποιος σύρεται, καὶ ἐκεῖνος, εἰς τὸν ἄθλιον δρόμον
» τοῦ γήρατος».

Μνησαι πατὴρ σοῖο, θεοῖς ἐπιείκελ' Ἀχιλλεῦ,
τηλίκου, ὡς περ ἐγών, ὅλα' ἔπι γήραος οὐδ' ὦ,

Ἰλ. Ω, στ. 486-487.

«Ἄλλ' ἐκεῖνος γνωρίζει ὅτι ζῇ ὁ υἱὸς του καὶ χαί-
» ρει ἐλπίζων ὅτι θὰ τὸν ἴδῃ ἐπιστρέφοντα, ἐνῷ ὁ
» δυστυχὴς Πρίαμος . . .» Ὁ Ἀχιλλεὺς συγκινεῖται
κλαίει τὸν πατέρα του, κλαίει καὶ τὸν Πάτροκλον,
ἐνῷ ὁ Πρίαμος κυλίστα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀχιλλέως
καὶ θρηνεῖ τὸν Ἑκτορα. Καὶ ἀντηχοῦν ὁμοῦ ἐκεῖ καὶ
τῶν δύο οἱ στεναγμοὶ καὶ οἱ θρήνοι.

Οἱ ἥρωες τοῦ Ὀμήρου ἔχουν εὐκολὰ τὰ δάκρυα,
εἶναι εὐαίσθητοι· δὲν στεροῦνται ὁμῶς καὶ φρονήσεως,
ἐνίοτε καὶ πανουργίας. Ὡς πρότυπον τοῦ εἵδους τού-
του ἔχομεν τὸν Ὀδυσσεύα. Ὁ Ὀμηρος τὸν χαρακτη-
ρίζει ὡς πολύμητιν, δηλαδὴ ὡς πολὺ γνωστικόν.
Ἀλλὰ, συγχρόνως, ἐξέχει εἰς ἀνδρείαν καὶ εἰς τὸλ-
μην. Εἰς τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσειᾶς, αὐτὸς καὶ ὁ υἱὸς
του Τηλέμαχος, μόνοι, ἀγωνίζονται ἥρωϊκῶς κατὰ
τῶν μνηστήρων καὶ τοὺς ἐξολοθρεύουν ὅλους. Ἀλλ'
ὁμῶς φροντίζει πάντοτε ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ ἐξασφαλίσῃ
ἐπιτηδείως τὴν ἐπιτυχίαν ἐκ τῶν προτέρων. Ὑπολο-
γίζει τὰ πάντα, ὑποκρίνεται, — ἐνίοτε μάλιστα καὶ
ψευδεταί, ἀλλὰ μὲ τόσῃ ἐπιδεξιότητι καὶ μὲ τόσον
δίκαιον πάντοτε, ὥστε δὲν ὀλιγοστεύει ἕνεκα τούτου
οὔτε τοῦ ποιητοῦ, οὔτε τῶν Ἑλλήνων ὁ θαυμασμὸς
διὰ τὸν Ἰθακῆσιον ἥρωα.

Πόση εὐγένεια ἡθῶν καὶ αἰσθημάτων ὑπῆρχεν εἰς τοὺς ἡρωικοὺς ἐκείνους χρόνους φαίνεται, πρὸ πάντων, εἰς τὰ μέρη τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ὅπου περιγράφονται γυναῖκες. Ἡ σύζυγος τοῦ Πριάμου Ἐκάβη εἶναι θαυμάσιον ὑπόδειγμα μητρὸς σεβαστῆς καὶ ἀξιοσεβάστου· ἡ σύζυγος τοῦ Ἑκτορος Ἀνδρομάχη μένει πρότυπον ἀθάνατον συζυγικῆς ἀφουσιώσεως καὶ ἀγάπης· ἡ Πηνελόπη, πιστὴ μέχρι τέλους σύζυγος τοῦ Ὀδυσσεως, εἶναι ἀξία τοῦ ἀνδρός της καὶ διὰ τὴν φρόνησίν της· ἡ νεαρὰ Ναυσικᾶ, πλήρης χάριτος καὶ ζωηρότητος, ἔχει συγχρόνως τὴν φρόνησιν καὶ αὐτὴ, ὥστε ὅταν ὠριμάσῃ θὰ γείνη βεβαίως δευτέρα Πηνελόπη.

Μία τῶν ὠραιότερων σκηνῶν τῆς Ἰλιάδος εἶναι ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης. Ὁ Ἑκτωρ ἐτοιμάζεται νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν Τρωάδα διὰ νὰ πολεμήσῃ. Ἡ σύζυγός του ἔρχεται δραμαία πρὸς συνάντησίν του. Τὴν ἀκολουθεῖ θεράπαινα, μὲ τὸν μικρὸν Ἀστυάνακτα εἰς τοὺς κόλπους της. Ἡ Ἀνδρομάχη ἔχει τὸ προαίσθημα ὅτι ὁ Ἑκτωρ δὲν θὰ ἐπανεέλθῃ, ὅτι δὲν θὰ τὸν ἴδῃ πλέον ζωντανόν· τὸν παρακαλεῖ κλαίουσα νὰ μείνῃ, νὰ μὴν ἀφήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ ὀρφανόν καὶ τὴν σύζυγόν του χήραν· ἀλλ' ὁ Ἑκτωρ μένει ἀκλόνητος, μολονότι πλήρης στοργῆς καὶ ἀγάπης. Ἐὰν νικηθῇ καὶ φονευθῇ, θὰ ἔχῃ τοῦλάχιστον τὴν παρηγορίαν ὅτι δὲν θὰ ἴδῃ τὴν ἀγαπητὴν του σύζυγον συρομένην ὡς δούλην, μακρὰν τῆς πατρίδος της. Αὐτὰ λέγει πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην καὶ ἔπειτα

τείνει τὰς χεῖρας πρὸς τὸ τέκνον του. Ἄλλ' ὁ Ἀστυά-
ναξ φοβεῖται, κλαίει καὶ στρέφεται εἰς τὴν ἀγκάλην
τῆς τροφουῦ του· τὸν ἐτρόμαξεν ἡ περικεφαλαία τοῦ
πατρός του. Ἐγέλασεν ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ του, καὶ ὁ
Ἔκτωρ ἐσήκωσεν ἀπὸ τὴν κεφαλὴν του τὴν περικε-
φαλαίαν καὶ τὴν ἔβαλε κατὰ γῆς, ὅπου ἐλαμποκόπη-
σεν. Ἐπειτα, ἀφ' οὗ ἐφίλησε τὸ τέκνον του καὶ τὸ
ἐχόρευσεν εἰς τὰς χεῖράς του, εἶπεν εὐχόμενος : α^Ω
» Ζεῦ καὶ ἄλλοι θεοί, δότε νὰ γείνη ὁ υἱός μου ἐπι-
» φανὴς μεταξὺ τῶν Τρώων, ὅσον καὶ ἐγώ, καὶ νὰ
» ἔλθῃ ἡμέρα νὰ λέγουν, ὅταν ἐπιστρέφῃ ἀπὸ τὸν
» πόλεμον : Αὐτός εἶναι καὶ ἀπὸ τὸν πατέρα του
» καλλίτερος ! »

Ζεῦ, ἄλλοι τε θεοί, δότε δὴ καὶ τόνδε γενέσθαι
παῖδ' ἐμόν, ὥς καὶ ἐγὼ περ, ἀριπρεπέα Τρῶεσσιν . . .
καὶ ποτέ τις εἴποι, 'πατρός γ' ὅδε πολλὸν ἀμείνων',
ἐκ πολέμου ἀνιόντα. (Ἰλ. Ζ, 476—480).

Ὁ Ἔκτωρ ἀποθέτει τὸ βρέφος εἰς τὰς χεῖρας τῆς
μητρός του, ἐκείνη δὲ τὸ ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους της
καὶ ἐδακρυγέλασε (δακρυόεν γελάσασα). Ἐπὶ τέλους,
ὁ ἥρως φορεῖ πάλιν τὴν περικεφαλαίαν του, ἡ δὲ
ἀγαπητὴ του σύζυγος πηγαίνει πρὸς τὴν οἰκίαν της,
καὶ συχνοστρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν ἄνδρα της,
καὶ χύνει ἄφθονα δάκρυα.

Τὸ παρατηρητικὸν τοῦ Ὅμηρου εἶναι ἀξιοθαύμα-
στον, ἐπίσης δὲ θαυμασία ἡ χάρις, ἡ δύναμις καὶ ἡ
ἀκρίβεια τῆς ἐκφράσεώς του. Βλέπει τὰ πάντα λεπτο-
μερῶς καὶ κατὰ βάθος, ἐκλέγει δὲ τὰ κυριώτερά των

χαρακτηριστικά καὶ τὰ παριστᾷ εἰς τρόπον ὥστε μὲ ἓνα μόνον στίχον περιγράφει εἰκόνα ἐντελῇ. — μὲ μίαν μόνην λέξιν, μὲ ἓν ἐπίθετον ζωγραφίζει ζωηρῶς τὰ ἀντικείμενα. Τὸν Ὀλυμπον, μὲ τὰς πολλὰς κορυφὰς καὶ τὰς πολλὰς φάραγγας, λέγει πολύπτυχον καὶ πολυδειράδα· τὴν θάλασσαν, ὅταν ἀσπρίζη, πολιάν· ἡ ἀπόκρημνος Ἰθάκη εἶναι τραχεῖα, ἡ δασώδης Ζάκυνθος ὑλήεσσα. Ὅταν δὲ θέλῃ νὰ δώσῃ μεγαλειτέραν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν εἰκόνα, συναρμολογεῖ τοὺς χρωματισμοὺς μὲ τέχνην τόσον ἐξαισίαν, ὥστε μὲ ὀλίγας γραμμάς τὴν διαγράφει πλήρη καὶ ἀκριβῇ. «Οἱ Τρῶες, » λέγει, ἐπαιρόμενοι διὰ τὴν νίκην των, ἔμειναν ὅλην » τὴν νύκτα εἰς τὴν γέφυραν τοῦ πολέμου», (εἰς τὸ διάστημα δηλαδὴ μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων), «καὶ ἔκαιαν πολλὰ πυρά. Καθώς, ὅταν » εἰς τὸν αἰθέρα εἶναι νημερία, ὀλόγυρα εἰς τὴν φωτει- » νὴν σελήνην λάμπουν εἰς τὸν οὐρανὸν ὅλα τὰ » ἄστρα, καὶ χαίρεται ὁ ποιμὴν νὰ τὰ βλέπῃ, — τόσα » πολλὰ καὶ τῶρα ἐφαίνοντο τὰ πυρά ὅσα ἔκαιαν οἱ » Τρῶες ἔμπροσθεν τοῦ Ἰλίου, ἀνάμεσα τῶν πλοίων » καὶ τοῦ ποταμοῦ Ξάνθου. Οἱ δὲ ἵπποι ἔμεναν ὄρθιοι » πλησίον εἰς τὰ ὄχηματα, καὶ ἔτρωγαν κριθὴν λευ- » κὴν καὶ βρόμην, ἕως ὅτου ἀναβῇ ἡ Ἥως εἰς τὸν » ὠραῖόν της θρόνον».

Οἱ δὲ μέγα φρονέοντες ἀνὰ πολέμοιο γεφύρας

εἶατο παννύχιοι· πυρά δὲ σφισι καίετο πολλὰ.

Ὡς δ' ὅτ' ἐν οὐρανῷ ἄστρα φαεινὴν ἀμφὶ σελήνην

φαίνεται ἀριπρεπέα, ὅτε τ' ἐπλετο νήνεμος αἰθήρ,

πάντα δέ τ' εἶδεται ἄστρο, γέγηθε δέ τε φρένα ποιμήν·
 τόσσα μεσηγὺ νεῶν ἤδ' Ἐάνθοιο ροαῶν,
 Τρώων καιόντων πυρὰ φαίνεται Ἰλιόθι πρό...
 Ἱπποι δέ κρῖ λευκὸν ἐρεπτόμενοι καὶ ὀλύρας
 ἐστεῶτες παρ' ὄχεσφιν, εὐθρονον Ἡῶ μένον. (Ἰλ. Θ, 553-565).

Μολονότι ἡ Ἰλιάς περιέχει δώδεκα περίπου χιλιά-
 δας στίχους, καὶ ἄλλους τόσους ἡ Ὀδύσσεια, ἀμφι-
 βάλλεται μέχρι τῆς σήμερον ἂν ἐξ ἀρχῆς ἐγράφησαν,
 ἢ ἂν ἡ διάδοσις των ἐγίνετο ἐκ μνήμης. Γνωρίζομεν
 ἀπὸ παραδείγματ' ἄλλων ἐποχῶν καὶ ἄλλων ἐθνῶν,
 ὅτι, ἐνόσφ' ὑπερέχει ἡ ποιητικὴ ἔμπνευσις, καὶ ὅσοι
 συνθέτουν καὶ ὅσοι ἀπαγγέλλουν ποιήματα ἀποκοτῶν
 μνημονικὸν ἐκτάκτως δυνατόν, χάρις εἰς τὴν πολλὴν
 ἄσκησιν. Ἄλλ' εἴτε ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς τὰ Ὀμηρικὰ
 ποιήματα, εἴτε ὄχι, εἶναι βέβαιον ὅτι ἐγενίαν γνωστὰ
 εἰς τὴν τότε Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπαγγελίας καὶ ὄχι
 διὰ τῆς ἀναγνώσεως. Οἱ ραψῶδοι τὰ ἔψαλλον κατ'
 ἀρχὰς εἰς τὰ μέγαρα τῶν προυχόντων ὅσοι ἐκαυχῶντο
 ὅτι κατὰγονται ἀπὸ τοῦς ἥρωας τοῦ Ὀμήρου, μετέ-
 πειτα δὲ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελε-
 τὰς. Ἐνίοτε ἀπηγγέλλοντο σύντομα ἀποσπάσματα,
 κατάλληλα διὰ τὸ ἀκροατήριον· ἄλλοτε τὸ πλῆθος
 ἤθελε ν' ἀκούσῃ ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τοῦ Ὀμηρικοῦ
 ἔπους, καὶ διήρκει ἡμέρας ἡ ἀπαγγελία· τοῦτο ἐγίνετο
 κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὰς ἐορτὰς
 τῶν Παναθηναίων.

Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια συνετέλεσαν πολὺ εἰς
 τὴν μόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οἱ Ἕλληνες

παρεδέχθησαν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ὡς ἀληθῶς ἐθνικά, διότι παριστοῦν, πράγματι, τὸν κατ' ἐξοχὴν τύπον τῶν ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν των. Διὰ τοῦτο ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ὁλόκληρος ἴσως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔχουν ὡς πηγὴν των τὰ ποιήματα ἐκεῖνα. Οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι θεωροῦν τὸν Ὅμηρον ὡς πρότυπον, οἱ γλύπται καὶ οἱ ζωγράφοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ ποιήματά του· καὶ ἡ θρησκεία δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐμορφώθη κυρίως ἀπὸ τὰ ποιήματα ἐκεῖνα. Ὁ Ὅμηρος, καὶ μετὰ τὸν Ὅμηρον ὁ Ἡσίοδος, ἦσαν οἱ ἀληθεῖς θεμελιωταὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς θεολογίας.

Ἄμα ἐν ἔργον ἐπιτύχη, ἔπεται ὅτι ἄλλοι θὰ τὸ μιμηθοῦν. Οὕτως, εἰς διάστημα πολλῶν αἰώνων, ἐγράφησαν πολλὰ ἐπικά ποιήματα. Τινὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Ὅμηρον, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἦσαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν. Ἡ ὑπόθεσις των, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦτο συνέχεια τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας· ἐπειδὴ δὲ ἦσαν ὡς συμπλήρωσις τοῦ κύκλου τῶν Ὀμηρικῶν διηγήσεων, ὠνομάζοντο ὅλα ὁμοῦ *Κυκλικὰ ποιήματα*. Ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα των διεσώθησαν.

Ἐνῷ οἱ ταιούτοι μιμηταὶ ἐξηκολούθουν νὰ συνεχίζουσι τὴν Ὀμηρικὴν παράδοσιν, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνουν εἰς τὸ ὕψος τοῦ πρωτατύπου, ἄλλοι ποιηταὶ τολμηρότεροι ἐκαλλιέργουν ἄλλα νέα εἶδη ποιήσεως καὶ, μολονότι ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν περιωπὴν τοῦ Ὁμήρου, πρωτεύουν ὅμως καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

2.

Διδακτικὸν ἔπος καὶ λυρικὴ ποίησις.

Μεταξὺ τῶν νεωτέρων τούτων ποιημάτων καὶ τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορά, ὅτι δὲν περιέχουν ἀποκλειστικῶς διηγήσεις συμβάντων θαυμασίων ἢ ὑπερφυσικῶν, ἀλλὰ περιστρέφονται καὶ εἰς θέματα θετικώτερα· τὰ τοῦ καθημερινοῦ βίου κατέχουν εἰς αὐτὰ περισσότερον τόπον ἢ αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις καὶ οἱ παλαιοὶ μῦθοι. Συγχρόνως δέ, εἰς τὰ ποιήματα αὐτὰ ἐπικρατεῖ καὶ περισσότερα ἄθυμία. Τοῦτο ἐξηγεῖται καὶ ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς τότε περιστάσεις. Ἀπὸ τὸν 8^{ον} π. Χ. αἰῶνα μέχρι τοῦ 6^{ου} ἡ Ἑλλὰς πάσχει ἀπὸ βιαιᾶς πολιτικᾶς μεταβολᾶς· αἱ ἀρχαῖαι βασιλεῖαι ἀνατρέπονται, εἰς τινὰς πόλεις ἀνυψώνονται τύραννοι, ἄλλοι ἰδρύονται δημοκρατίαι. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεταβολῶν καὶ καταστροφῶν ἐκείνων ἡ Ἑλληνικὴ διάνοια λαμβάνει χαρακτῆρα σοβαρώτερον, καὶ ἀντανακλᾶται εἰς τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν ἡ ἐντύπωσις τῶν συγχρόνων συμβάντων. Παρεκτὸς δὲ τῶν γενικῶν περιστάσεων, τινὲς ποιηταὶ (καὶ ἰδίως ὁ Ἡσίοδος, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ποιήματά του) εἶχαν καὶ προσωπικοὺς λόγους ἄθυμίας.

α·

Διδακτικὸν ἔπος.

Ὁ Ἡσίοδος ἐτιμᾶτο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ὅσον σχεδὸν καὶ ὁ Ὅμηρος. Καθὼς δὲ ὁ Ὅμηρος εἶχε μιμητὰς, οὕτω καὶ τοῦ Ἡσιόδου τὸ ὄνομα ἐδόθη εἰς σχολὴν

ολόκληρον ποιητῶν. Πολλὰ καὶ διάφορα ποιήματα, διαφόρων εἰδῶν καὶ διαφόρων ἐποχῶν, ἐνομίζοντο ἰδικὰ του. Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων, δύο πρὸ πάντων θεωροῦνται σήμερον ὡς γνήσια ἔργα τοῦ Ἡσιόδου, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ σύνολόν των. Καὶ τὰ δύο φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν 8^{ον} π. Χ. αἰῶνα, εἶναι δὲ γνωστὰ ὑπὸ τὰς ἐπιγραφάς *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, καὶ *Θεογονία*.

Τὸ πρῶτον δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τὸ ἀρχαιότατον ὑπόδειγμα τῶν ἡμερολογίων, τὰ ὁποῖα καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκδίδωνται, — ἡμερολογίων ὅπου, παρεκτός τῶν πληροφοριῶν διὰ τὰς διαφοροὺς ἐποχὰς καὶ ἡμέρας τοῦ ἔτους, δίδονται πρακτικαὶ ὁδηγίαι παντὸς εἶδους. Τὸ ποίημα *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* περιστρέφεται εἰς ἀντικείμενα παρομοίας φύσεως, ἀλλ' ὁ πρακτικὸς σκοπὸς του στολιζέται μὲ ἔμπνευσιν ποιητικὴν, ἀνδρικήν, σοβαράν, ἐνίοτε δὲ καὶ πλήρη χάριτος.

Καθὼς ὁ Ὅμηρος, οὕτω καὶ ὁ Ἡσιόδος ἀνυψώνει τὸ παρελθόν. Ἀλλοτε ἡ ἀνθρωπότης ἦτο εὐτυχεστέρα, ἦτο ὁ χρυσοῦς αἰὼν τότε, τὸ χρυσοῦν γένος τῶν θνητῶν ἔπειτα ἦλθε τὸ χαλκοῦν, καὶ κατόπιν (μετὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους) ἦλθε τὸ σιδηροῦν γένος. Σιδηροῦς αἰὼν εἶναι ἡ σύγχρονος τοῦ Ἡσιόδου ἐποχή. Ἐποχὴ δεινὴ! Μόνον διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ διὰ τῆς ἐργασίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας τῆς. «Οἱ ἀθάνατοι Θεοὶ ἔθεσαν ὑψηλὰ τὸν ἰδρωτὰ τῆς ἀρετῆς· ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν ὁδὸς εἶναι

» κατ' ἀρχὰς ἀπότομος καὶ μακρὰ καὶ τραχεῖα· ἀλλ'
 » ὅταν φθάσῃ τις εἰς τὸ ἄκρον, φαίνεται ἔπειτα εὖκο-
 » λος, μολονότι πάντοτε χαλεπή».

Τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρωῖτα θεοὶ προπάραιθεν ἔθηκαν
 ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐς αὐτὴν
 καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται
 ρηϊδίη δὴ ἔπειτα πέλει, χαλεπή περ εὖσσα (288 — 292).

Πρὸ πάντων ἐξυμνεῖ ὁ Ἡσίοδος τὴν ἐργασίαν καὶ
 τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀποτελέσματα. «Διὰ τῆς ἐργασίας
 » γίνονται οἱ ἄνθρωποι πλούσιοι εἰς ποίμνια καὶ εἰς
 » χρήματα, οἱ δὲ ἀθάνατοι ἀγαποῦν περισσότερον
 » ὅσους ἐργάζονται. Δὲν φέρει ἐντροπὴν ἡ ἐργασία· ἡ
 » ἀεργία εἶναι τὸ ὄνειδος».

Ἐξ ἔργων ἄνδρες πολύμηλοί τ' ἀφνειοί τε
 Καὶ τ' ἐργαζόμενος πολὺ φίλτερος ἀθανάτοισιν...
 Ἐργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος
 (308 — 311).

Μετὰ ταῦτα ἔχομεν ὁδηγίας καὶ συμβουλὰς διὰ τὴν
 γεωργίαν, διὰ τὴν θαλασσοπλοίαν, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ
 πληροφορίας περὶ τῶν διαφορῶν ἡμερῶν τοῦ μηνός,
 ποῖαι δηλαδὴ εἶναι ἀπαίσια καὶ ποῖαι αἷσια, κατὰ
 τὰς τότε θρησκευτικὰς παραδόσεις, — πότε πρέπει
 ν' ἀρχίζῃ τις τὸ ἔργον τοῦ ἢ νὰ τὸ ἀναβάλλῃ, διὰ νὰ
 ἔχῃ πάντοτε ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν εὐμένειαν τῶν θεῶν. Ἐν
 τῷ μεταξὺ δὲ τῶν τοιούτων ὁδηγιῶν εὐρίσκονται γνω-
 μικά παραγγέλματα, ἀποφθέγματα καὶ παροιμίαι.

Ὁ ποιητὴς ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἀδελφόν του,
 ὀνομαζόμενον Πέρσην. Ἄλλ' αἱ ὁδηγαὶ καὶ νουθεσίαι

τὰς ὁποίας ἀπευθύνει εἰς ἐκεῖνον προσαρμόζονται, ἐν γένει, εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν Βοιωτίαν, καὶ εἰς τὸν ἐκεῖ τρόπον τοῦ ζῆν. Ἀπὸ δὲ τοὺς στίχους του φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἔζησε καὶ ὁ Ἡσίοδος· ὅτι εἶδεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ἐδοκίμασε τὰ δεινὰ ὅσα περιγράφει. Εἶδεν ἐντός τῆς οἰκογενείας του πῶς καταστρέφονται αἱ περιουσίαι, ἔνεκα τῆς ὀκνηρίας κακῶν συγγενῶν καὶ ἔνεκα τῶν ἀναμεταξύ των διενέξεων καὶ δικῶν· εἶδε τοὺς ἀγρότας νὰ διασκεδάζουν τὸν χειμῶνα γύρω τῆς πυρᾶς καὶ ν' ἀμελοῦν τὰ ἔργα των· ὑπέφερε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ δριμύ ψυχος τῆς Βοιωτίας, — καὶ δὲν τὸ ἐλησμόνησε.

Τὸ ἄλλο του ποίημα, ἡ *Θεογονία*, δὲν περιορίζεται εἰς τὰ τοῦ καθημερινοῦ βίου, ἀλλὰ περιέχει τὴν ἱστορίαν τῶν Θεῶν. Σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ καὶ πάλιν εἶναι νὰ διδάξῃ, ὅχι νὰ τέρψῃ. Δὲν τὸν ἐμπνέει τόσον ἡ ὠραιότης καὶ ἡ χάρις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων μύθων, ὅσον τὸν ἐπασχολεῖ ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας. Ἡ *Θεογονία* εἶναι ἡ πρώτη φιλοσοφικὴ ἀπόπειρα πρὸς συστηματοποίησιν τῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας.

Ὁ Ἡσίοδος ἐσχημάτισε καὶ ἔχει γενικὴν τινα ιδέαν περὶ τῆς πλάσεως τοῦ Σύμπαντος. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρχε τὸ Χάος, δηλαδὴ τὸ ἄπειρον διάστημα, ὅπου εὕρισκοντο συγκεχυμένα τὰ σπέρματα τῶν συστατικῶν τοῦ κόσμου. Ἐπειτα ἐγείνεν ἡ Γῆ, ἡ πλατεῖα Γῆ, ἀσφαλὲς καὶ αἰώνιον θεμέλιον τῶν πάντων,

Γαί' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί. (117).

Ἀπὸ τὸ Χάος καὶ τὴν Γῆν ἐγεννήθησαν καὶ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι· ἀλλὰ δὲν ἐπρώτευσαν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀνέκαθεν οἱ ἴδιοι θεοί· μεγάλοι κλονισμοὶ συνέβησαν μέχρις ὅτου ἐστερεώθη ἡ κυριαρχία τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος ἀνεφάνη ἰσχυρότερος ὅλων τῶν ἄλλων. Ἐν τῶν ζωηροτέρων ἐπεισοδίων τῆς Θεογονίας εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Διός καὶ τῶν λοιπῶν θεῶν, τῶν συμμάχων του, ἐναντίον τῶν Τιτάνων, τῶν υἱῶν τῆς Γῆς. Ὁ Ζεὺς ἐπὶ τέλους τοὺς ἐνίκησε μὲ τοὺς κεραυνούς του καὶ τοὺς ἐδίωξεν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον εἰς τὸν Τάρταρον. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ Τυφώεως, τοῦ φοβερωτέρου τῶν Τιτάνων, καὶ ἡ ἀναστάτωσις τὴν ὁποίαν ἡ ἀντίστασις τοῦ τέρατος ἐκείνου ἔφερεν εἰς τὸν Οὐρανόν, εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὰ τάρταρα τῆς γῆς (ἴδε στ. 840 καὶ ἐφεξῆς) ἐξηγοῦνται ὡς ἀνάμνησις τῶν καταστροφῶν ὅσας ἐπροξένησαν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος αἱ ἐκρήξεις τῶν ἡφαιστειῶν της.

Τὰ Ἔργα καὶ Ἡμέραι καὶ ἡ Θεογονία δὲν συγκρίνονται μὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν ὡς πρὸς τὸ ὕψος τῆς ποιήσεως. Ὑπὸ ἠθικὴν ὁμως καὶ ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν, ἡ ἐπιρροή των εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο ἐπίσης μεγάλη.

6'

Λυρική ποίησις.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπανηγύριζαν μὲ ᾠσματα καὶ μὲ χοροὺς τὰς ἐορτὰς των, ἰδίως τὰς θρησκευτικὰς των τελετὰς. Εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα περιγράφον-

ται πανηγυρισμοὶ τοιοῦτου εἶδους. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ τέχνη ἦτο ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανά της, αἱ δὲ μουσικαὶ γνώσεις ἦσαν πολὺ ἀτελεῖς. Μόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος, ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ. ἐφάνησαν τὰ πρῶτα ἔντεχνα προϊόντα τῆς λυρικῆς ποιήσεως, — ποιήματα δηλαδὴ εἰς τὰ ὅποια συνέτρεχε καὶ ἡ μουσικὴ. Διότι ἡ λυρικὴ ποίησις τῶν ἀρχαίων διαφέρει τῆς σημερινῆς λυρικῆς ποιήσεως κατὰ τοῦτο: ὅτι τὰ ποιήματα τότε ἐψάλλοντο πάντοτε, ἐνίοτε μάλιστα συνωδεύοντο καὶ μὲ χορόν. Ἡ ποικιλία τοῦ ρυθμοῦ των, ἡ ἁρμονία τοῦ μέτρου, ἡ διαίρεσις των εἰς στροφάς, τὰ πάντα ὁμοῦ συνεδυάζοντο εἰς τρόπον ὥστε οἱ στίχοι νὰ προσαρμύζωνται ὄχι μόνον εἰς τὴν μουσικὴν (φωνητικὴν ἢ ὀργανικὴν), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ρυθμικὰς κινήσεις τοῦ σώματος, δηλαδὴ εἰς τὸν χορόν.

Ἡ καλλιέργεια τῆς λυρικῆς ποιήσεως ἐμεσολάβησε μεταξὺ τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους τοῦ 9ου αἰῶνος π. Χ., καὶ τῆς Ἀττικῆς περιόδου τοῦ 5ου αἰῶνος, εἰς διάστημα διακοσίων περίπου ἐτῶν. Ἡ ποίησις αὕτη ἤκμασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα περισσότερον ἀπὸ πᾶν ἄλλο εἶδος ποιήσεως.

Ἡ λυρικὴ ποίησις ὑποδιαιρεῖται εἰς διαφόρους κλάδους, τόση δὲ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ποιημάτων, ἀναλόγως τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων, καὶ τόσον ὀλίγα σῶζονται ἐντελῆ καὶ μὴ ἀκρωτηριασμένα, ὥστε περιοριζόμεθα ἐξ ἀνάγκης εἰς τὰ ὀνόματα ὀλίγων λυρικῶν ποιητῶν, τῶν κυριωτέρων.

Ἀπὸ τὰ διάφορα εἶδη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἀρχαιότερον ἦτο τὸ Ἑλεγειακόν. Τὸ Ἑλεγεῖον ἦτο ᾄσμα θρηνηῶδες, ἀλλὰ βαθμηδὸν μετέβαλε χαρακτῆρα καὶ ἐχρησίμευε πρὸς ἔκφρασιν ποικίλων αἰσθημάτων.

Μεταξὺ τῶν πρώτων ἐλεγειακῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὁ Τυρταῖος. Ἦκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 7ου αἰῶνος π. Χ., ἐδοξάσθη δὲ πρὸ πάντων διὰ τὰ πολεμικά του ᾄσματα, μὲ τὰ ὅποια ἐνεψύχωνε τοὺς Σπαρτιάτας εἰς τοὺς πολέμους των ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων. Εἶναι γνωστὴ ἡ παράφρασις τῶν ἀνδρικῶν του στίχων ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπην :

Τί τιμὴ 'ς τὸ παλληκάρι ὅταν, πρῶτο 'ς τὴ φωτιά,
σκοτωθῇ γιὰ τὴν Πατοίδα, μὲ τὴν σπάθα 'ς τὴν δεξιὰ ! κλ.

Τὰ ποιήματα τοῦ Τυρταίου ἔγειναν, τρόπον τινά, ὁ ἐθνικὸς ὕμνος τῆς Σπάρτης.

Ἐνα καὶ ἡμῖς περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν Τυρταῖον, ἤκμασεν ὁ Μίμνερμος εἰς Σμύρνην, ἢ εἰς Κολοφῶνα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐψαλλε καὶ αὐτὸς τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς πολεμικὰς ἀρετάς, ἀλλ' εἶναι ἰδίως γνωστὸς διὰ τὰ ποιήματα ὅπου ἐξυμνεῖ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ βίου, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὥραν τῆς νεότητος. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ εἵδους τούτου ὁ Μίμνερμος δὲν διαφέρει πολὺ, ὡς πρὸς τὴν ἔμπνευσιν, ἀπὸ τοὺς ἐλεγειακοὺς ποιητὰς τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ὁ Σόλων, ὁ μέγας νομοθέτης τῶν Ἀθηναίων,

(κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος), ἔγραψεν ἐπίσης ἐλεγεία, ὅπου εἴτε ἐλεεινολογεῖ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, εἴτε παρακινεῖ τοὺς Ἀθηναίους νὰ κυριεύσουν πάλιν τὴν Σαλαμῖνα, ἥ καὶ ἐκφράζει τὴν εὐχαρίστησίν του διότι ἡ νομοθεσία του εἶχεν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα.

Ὁ Μεγαρεὺς *Θέογνις* (κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἰδίου αἰῶνος) θεωρεῖται ὡς ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων ἐλεγειακῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος. Θῦμα τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῆς πατρίδος του, ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησίν του δι' ὅσα ἔπαθε, συγχρόνως δὲ δίδει συμβουλὰς καὶ νομοθεσίας εἰς τὸν φίλον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνει τοὺς στίχους του.

Ὅλοι, ἐν γένει, οἱ Ἑλεγειακοὶ ἐκεῖνοι ποιηταὶ ἔχουν τὸ κοινόν τοῦτο χαρακτηριστικόν, ὅτι μεταδίδουν τὰ πορίσματα τῆς σκέψεως καὶ τῆς πείρας των μὲ τρόπον ἀποφθεγματικόν· τὰ ποιήματά των περιέχουν πολλὰ γνωμικά, διὰ τοῦτο δὲ λέγονται καὶ *Γνωμικοὶ ποιηταί*.

Ὁ Πάριος *Αρχίλοχος* (κατὰ τὸν 7ον π. Χ. αἰῶνα), ἔθεωρεῖτο ὡς ἐφευρέτης νέου εἴδους ποιήσεως, τῶν *Ἰάμβων*. Ὁ ρυθμὸς τῶν στίχων τούτων ἔχει τι τὸ γοργόν καὶ ἐλαφρόν καὶ προσαρμόζεται εἰς τὴν ὁρμὴν καὶ τὴν πικρίαν τῆς σατύρας. Καὶ ἄλλοι ἀρχαιότεροι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν τὸν σαρκασμὸν καὶ τὴν εἰρωνείαν, ἀλλ' ὁ Ἀρχίλοχος τοὺς ὑπερέβη ὅλους εἰς δύναμιν καὶ σφοδρότητα.

Τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν Ἀρχίλο-

χον διέπρεψαν ὁ Ἀλκαῖος καὶ ἡ Σαπφώ. Ἦσαν Λέσβιοι καὶ οἱ δύο, μετεχειρίσθησαν δὲ τὴν διάλεκτον τῆς νήσου των, δηλαδὴ τὴν Αἰολικὴν. Αἱ ᾠδαὶ των ἐψάλλοντο καὶ συνωδεύοντο μὲ τὴν λύραν. Ἀπὸ τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἀποσπάσματα δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν πόσον πάθος καὶ πόσῃ χάριν εἶχαν τὰ ποιήματά των. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως ἔφθασε τότε εἰς τὴν ἐντέλειάν του. Ἐκαλλιεργήθη καὶ μετέπειτα ἀπὸ διαφόρους ποιητὰς, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Ἀνακρέοντα (κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα π. Χ) ἐκ τῆς Τέω, παραλίας πόλεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸν χαριέστατον τοῦτον ποιητὴν ἐμιμήθη μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος.

Τὸ κυριώτερον ὅμως εἶδος τῆς Λυρικῆς Ποιήσεως ἦτο ἡ λεγομένη *Χορικὴ* ποίησις. Ἐλέγετο δὲ Χορική, διότι τὰ ποιήματα δὲν ἐψάλλοντο, καθὼς τὰ ἄλλα λυρικά, ἀπὸ ἑνα μόνον ψάλτην, ἀλλ' ἀπὸ χορὸν συγκείμενον ἀπὸ πολλοὺς ψάλτας. Λέγεται προσέτι καὶ *Δωρικὴ* ποίησις, διότι ἤχμασε πρὸ πάντων εἰς τὴν Σπάρτην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἦσαν Δωρικῆς καταγωγῆς. Εἰς Σπάρτην αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταὶ ἐτελοῦντο ἀπὸ χοροὺς νέων, ἐνίοτε δὲ καὶ παρθένων. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἐκεῖ πειθαρχία, καὶ ἡ συνήθεια τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, συνέτειναν εἰς τὸ νὰ σχηματίζωνται, εὐκολώτερα ἢ εἰς ἄλλα μέρη, ὅμιλοι καλῶς γυμνασμένοι. Ὁ Σπαρτιατικὸς χορὸς διεκρίνετο διὰ τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν ἀξιοπρέπειάν του.

Ἀπὸ τὴν Σπάρτην ἡ συνήθεια τῶν τοιούτων τελε-

ᾧν μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Πησιχορος (γεννηθεὶς εἰς Ἰμέραν τῆς Σικελίας κατὰ ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ.), ἔδωκε πρῶτος εἰς τὴν χορικὴν ποίησιν τὴν ὀριστικὴν μορφήν της, οἱ δὲ ἱμνοὶ του, πλήρεις ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως, ἐθαυμάζοντο ὥσον, ὥστε ἐτάσσοντο ἐπίσης σχεδὸν ὑψηλά, ὅσον καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλειτέραν λάμψιν της ἀνέδωκεν ἡ χορικὴ ποίησις περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος, χάρις εἰς τὸν Σιμωνίδην, ἐκ τῆς νήσου Κέω, καὶ πρὸ πάντων χάρις εἰς τὸν Θηβαῖον Πίνδαρον, τὸν μέγιστον τῶν λυρικῶν ποιητῶν.

Τοῦ Σιμωνίδου ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν, ἀλλὰ τοῦ Πινδάρου ἔχομεν εὐτυχῶς 40 ᾠδάς, ὥστε δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ὕψος τῶν δεῶν του καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως. Τὰ σωζόμενα ποιήματα τοῦ Πινδάρου λέγονται καὶ Ἐπινίκια, διότι ἐγράφησαν πρὸς τιμὴν τῶν νικητῶν εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας. Οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλην λαμπρότητα εἰς Ὀλυμπίαν, εἰς Δελφοὺς, εἰς Ἰσθμίαν καὶ εἰς Νεμέαν, ἡγωνίζοντο δὲ εἰς αὐτοὺς οἱ ἐπισημότεροι τῶν Ἑλλήνων. Παρεκτός τῶν ἄλλων μεγαλοπρεπῶν πομπῶν ἐψάλλοντο καὶ τὰ ἐπινίκια· αὐτὰ δὲ ἦσαν ἡ μεγαλειτέρα ἀμοιβὴ τῶν νικητῶν, ὅταν μάλιστα ἦσαν ἔργα ποιητῶν ἐνδόξων, καθὼς ὁ Πίνδαρος.

Σύγχρονος τοῦ Πινδάρου, καὶ ἀντίζηλος ἀλλ' ὄχι ἐφάμιλλός του, ἦτο καὶ ὁ Βακχυλίδης, τοῦ ὁποίου

ποιήματά τινα ἀνευρέθησαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς παπύρους τῆς Αἰγύπτου.

Παρεκτός τῶν διαφορῶν τούτων εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἔχομεν καὶ τὸν *Διθύραμβον*, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς ἡ τραγωδία. Ὁ διθύραμβος ἦτο πρὸς τιμὴν τοῦ Βάκχου, ἢ Διονύσου, τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου. Χορὸς πολυάριθμος, κινούμενος κυκλοειδῶς, ἔψαλλε τοὺς ὕμνους τοῦ θεοῦ καὶ ἐξέφραζεν ἄλλοτε τὴν εὐθυμίαν καὶ ἄλλοτε τὴν μανίαν τῆς μέθης. Ἀλλὰ ὁ χορὸς ἐκεῖνος δὲν ὠμοιάζε τὰς ἄλλας χορικὰς τελετὰς τῶν ἀρχαίων, εἰς τὰς ὁποίας διετηρεῖτο ἡ συνήθης Ἑλληνικὴ εὐρυθμία, ἡρεμία καὶ κοσμιότης. Εἰς τὰς Βακχικὰς πομπὰς τὸ πάθος ἐξεχείλιζε καὶ ἡ ζωηρότης δὲν εἶχεν ὄρια· διότι οἱ χορευταὶ παρίσταναν τοὺς ἀκολουθοῦς τοῦ Βάκχου, — τοὺς Σατύρους, τοὺς Πᾶνας, τὰς Νύμφας, — καὶ ἐφαντάζοντο ὅτι ἀληθῶς παρευρίσκονται εἰς τὰ παθήματα τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὸν θρίαμβον του· ὅθεν ἐξέφραζαν διὰ τοῦ διθύραμβου καὶ τὴν λύπην διὰ τὰ δεινὰ τοῦ Βάκχου, καὶ τὴν χαρὰν διὰ τὰ κατωρθώματά του.

Ἐφευρέτης τοῦ διθύραμβου ἐλέγετο ὁ Ἀρίων (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ.). Κατὰ πᾶσαν ὁμῶς πιθανότητα ὑπῆρχε καὶ πρὸ αὐτοῦ δημώδης καὶ ἄτεχνος διθύραμβος, ὁ δὲ Ἀρίων τὸν ἐκανόνισεν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ θρησκευτικὴ ἑξαψὶς τῶν Βακχικῶν ἐορτῶν ἔλαβε μορφήν ὀριστικὴν, ἀντὶ νὰ αὐτοσχεδιάζεται ἡ τῆς αὐτοῦ διαρρυθμισίς τοῦ διθύραμβου ὠνομάσθη *τραγικός τρόπος*.

3.

Οἱ πρῶτοι λογογράφοι.

Εἰς τὸ σημεῖον ὅπου εὐρισκόμεθα, δηλαδὴ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ., ἡ Ἑλλὰς ἐπέραςε τὴν πρῶτην ἡλικίαν. Ἡ διάνοιά της ὠρίμασεν, ἡ σκέψις ἐδυνάμωσε, δὲν ἀρκεῖται πλέον εἰς μόνην τὴν φαντασίαν τῆς ποιήσεως· ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν γυμνήν, τὴν ἀλήθειαν χωρὶς στολισμοῦς καὶ κοσμήματα. Πρὸ ἐνός περίπου αἰῶνος γίνονται ἀπόπειραι διὰ νὰ μαρρωθῇ ἡ καθ' ἑαυτὸ γλῶσσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, δηλαδὴ ὁ πεζὸς λόγος, πλησιάζει δὲ ἡ ὥρα ὅτε θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τὸ πρῶτον εἰς τὸ πεζὸν ἀριστοῦργημα.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι πεζογραφίας χρεωστοῦνται εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος π. Χ., ἡ θεολογία τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου εἶχεν ἀρκέσει εἰς ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὸ μέγα ζήτημα τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τοῦ σύμπαντος. Ἐκτοτε ὁμως ἐξοχοί τινες ἄνδρες ἤρχισαν νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐρευνοῦν πῶς ἦτο δυνατόν νὰ εὕρεθῃ λύσις πιθκνωτέρα τῶν μεγάλων τούτων προβλημάτων. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ Φιλοσοφία. Ὡς σημεῖον δὲ ὅτι χωρίζεται ἀπὸ τὴν Θεολογίαν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, παρεδέχθη καὶ νέον ὄργανον ἐκφράσεως, τὸν πεζὸν δηλαδὴ λόγον ἀντὶ τῶν στίχων. Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ δὲν ἔγεινε διὰ μ' αὖς, οὔτε ἦτο κατ' ἀρχὰς ριζικὴ. Φιλοσοφοὶ τινες ἐξηκολούθησαν νὰ μετα-

χειρίζονται τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο ὁμα
ἔφερεν ἐμπόδιον εἰς τὴν τελικὴν νίκην τοῦ πεζοῦ.

Ὁ ἀρχαιότερος τῶν θεμελιωτῶν τῆς Ἑλλ
φιλοσοφίας ἦτο ὁ Θαλῆς. Ἐγεννήθη εἰς Μίλητον
Μικρᾶς Ἀσίας, ἤκμασε δὲ περὶ τὸ 600 π.
Θαλῆς δὲν συνέγραψεν ὁ ἴδιος, ἀλλὰ μαθηταί
ἔγραψαν καὶ διέδωκαν τὰ δόγματα του. Ἡ σχολή
Θαλήτος ἐλέγετο Ἰωνικὴ, ἐξήγει δὲ τὸ μυστήριον
Πλάσεως διὰ τῶν μεταβολῶν ἐνός ἀρχικοῦ στοι
᾽Ως στοιχεῖον ἀρχικὸν ἄλλοι τῶν ὁπαδῶν του ἐθ
τὸν ἀέρα, ἄλλοι τὸ ὕδωρ καὶ ἄλλοι τὸ πῦρ. Ἀ
ἔργα τῶν φιλοσόφων τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς ὀλίγα
ἀποσπάσματα σώζονται.

Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν ἄλλη σχολή
σοφικὴ ἐσχηματίζετο εἰς Ἑλέαν, πόλιν τῆς Μ
Ἑλλάδος, ὡς ἐλέγετο ἡ ἐξελληνισθεῖσα μεση
Ἰταλία. Οἱ Ἑλεᾶται δὲν παρεδέχοντο ὅτι τὰ
ἢ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἦσαν πραγματικά, καὶ ἐ
πάντα διὰ τῆς αἰωνιότητος τοῦ ὑπερτάτου "Ε
Κατ' αὐτοὺς τὰ πάντα εἶναι Ἐν, τὸ δὲ Ἐν
εἶναι ὁ Θεός. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἑλε
σχολῆς ἐξέφρασαν τὰ δόγματα των μὲ στίχους
μέτρους.

Μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων δοξασιῶν τῶν δύο
σχολῶν ἀνεφάνησαν κατόπιν ἄλλα συστήματα φ
φίας. Τινὲς φιλόσοφοι, καθὼς ὁ Ἐμπεδοκλῆς (π
μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ.), ἠθέλησαν νὰ συ
σουν καὶ τῶν δύο σχολῶν τὰς θεωρίας· ἄλλοι δὲν

δέχοντο οὔτε τῆς μὲν οὔτε τὰς δέ, καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ ν' ἀμφιβάλλουν δι' ὅλα. Ἔλεγαν περὶ παντὸς ὄχι *εἶναι*, ἀλλὰ *φαίνεται*. Οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἐλέγοντο *Σκεπτικοί*, τὸ ἴδιον δὲ φιλοσοφικὸν σύστημα εἶχαν καὶ οἱ *Σοφισταί* τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωμεν πῶς, ἐνῶ αἱ Ἀθῆναι ἦσαν εἰς τὴν ἀκμὴν των, μετεβλήθη ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἀνεγεννήθη, χάρις εἰς τὸν Σωκράτην καὶ εἰς τὸν μέγαν μαθητὴν του, τὸν Πλάτωνα.

Συγχρόνως μὲ τὴν Φιλοσοφίαν ἤρχισε καὶ ἡ Ἱστορία νὰ λαμβάνη βαθμηδὸν μορφήν. Ἐκ παλαιότητας ἐποχῆς ὑπῆρχαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀρχεῖα θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ, καὶ διετηροῦντο εἴτε εἰς τοὺς ναοὺς εἴτε ἐντὸς ἄλλων οἰκοδομῶν. Τὰ ἀρχεῖα ἐκεῖνα ἦσαν ὕλικα πρὸς σύνταξιν ἱστορίας, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἱστορίαι, ὃ ἐστὶ, διηγήσεις μεθοδικαὶ καὶ ἀκριβεῖς τοῦ παρελθόντος βίου λαοῦ τινος. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π. Χ. ἐγέναν αἱ πρῶται ἀπόπειραι τοιαύτης ἱστοριογραφίας, καὶ ἐγράφησαν τότε χρονικὰ διαφόρων πόλεων· ἀλλ' οἱ συγγραφεῖς των ἐνεπνέοντο ἀκόμη ἀπὸ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς καὶ δὲν ὠδηγοῦντο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς κριτικῆς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ χωρίζουν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοὺς μύθους.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ Μιλήσιος Ἑκαταῖος, ἀφοῦ περιηγήθη διαφόρους χώρας, ἔγραψε τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐντυπώσεις του, καὶ οὕτως ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς καὶ ἡ Γεωγραφία. Ἀληθῶς, καὶ ὁ Ἑκαταῖος δὲν ἀπορρίπτει ἐντελῶς τοὺς μύθους, ἀλλ' ὁμῶς προσπα-

θεῖ νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ ἀλληγορικῶς καὶ μεταβάλλει τοὺς μυθικὰ θαύματα εἰς φαινόμενα φυσικά.

Ἐπὶ τέλους, κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα π. Χ., ἀνεφάνησαν συγγραφεῖς μεγαλοφυΐας, ὁ Ἡρόδοτος, καὶ κατώρθωσαν διὰ τὴν ἱστορίαν ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ὁ Ὅμηρος διὰ τὴν Ἐπικὴν ποίησιν. Τὸ ἀθάνατον ἀριστούργημά του ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν περίοδον τῆς πρωτοπειρίας. Ὁ Ἡρόδοτος ἐνόησεν ὅτι ἄλλο ἢ μυθολογία, ἄλλο ἢ διήγησις ἀληθῶν συμβάντων, καὶ οὕτως ἐπλασε τὴν ἱστορίαν.

Ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἀλικαρνασσὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὸ 484 π. Χ., ὥστε κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν εἶδε τὸν ἐνδοξον ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν, κατόπιν δὲ τὴν ἀκμὴν εἰς τὴν ὁποίαν, μετὰ τὸν θρίαμβόν της, ἐφθασεν ἡ Ἑλλάς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔγραψε διὰ νὰ γείνουν γνωστὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ συμβάντα τῶν Περσικῶν πολέμων. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν τεσσάρων πέντε μαχῶν, ὅπου ἔλαβε τὴν λύσιν τοῦ τό μέγιστου ἐκείνου δράμα. Ἐν πρώτοις, ἐκθέτει ὅσα συνέβησαν πρὸ τοῦ πολέμου καὶ τὰς παλαιὰς αἰτίας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος· ἔπειτα δὲ περιγράφει καὶ τοὺς ἀνταγωνιστάς: Ἐξ ἐνὸς τῶν ἀπέραντον Περσικὸν Κράτος καὶ τὰ δάσρα Ἀσιατικὰ ἔθνη, ὅσα ὑπέκυψαν καὶ συνεχωνεύθησαν εἰς αὐτὸ ἐξ ἄλλου δὲ τοὺς Ἕλληνας, δηλαδὴ τὰς δεκαπέντε εἰκοσι πολιτείας, ὅσαι συνεκρότουν τὸν τότε Ἕλληνα

σμόν. Κατὰ συνέπειαν, τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι σύναψις τῶν γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του. Τὰ δὲ πολλὰ ἐπεισόδια, ὅσα διηγείται, εἶναι τόσον τερπνὰ, καὶ συνδέονται τόσον ἐπιτηδείως μὲ τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, — τὴν σύγκρουσιν δηλαδὴ μεταξὺ Περσίας καὶ Ἑλλάδος, — ὥστε ἡ ἱστορία του εἶναι συγχρόνως εἶδος ἐποποιίας.

Πρὶν ἀρχίσῃ νὰ συγγράφῃ τὴν ἱστορίαν του, ὁ Ἡρόδοτος περιηγήθη τὰς χώρας ὅσας ἔμελλε νὰ περιγράψῃ, ἀνέγνωτε δὲ καὶ πᾶν ὅ,τι εἶχε γραφῇ πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶτταν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προπαρασκευασθῇ καλῶς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του. Δὲν θὰ ἀνεύρωμεν εἰς αὐτὸ τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν μέθοδον, ἡ ὁποία σήμερον θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτιστον προσόν τοῦ ἱστοριογράφου. Ὁ Ἡρόδοτος προσπαθεῖ εἰλικρινῶς νὰ ἐξιχνιάσῃ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ζητεῖ νὰ προφυλαχθῇ ἐναντίον πάσης πλάνης, ἀλλ' ἀγαπᾷ τὰς παρεκβάσεις, τὸν ἐλκύουν αἱ παλαιαὶ παραδόσεις καὶ ἐνίοτε παρασύρεται, ὅταν σχεδὸν καὶ ὁ Ὅμηρος, ἀπὸ τὴν πίστιν του εἰς τὸ ὑπέρ᾿ ἄνθρωπον. Ἄλλως, δὲν ἐπιδιώκει τὴν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς εἰς τὸ κύριον θέμα· ἀπ' ἐναντίας, εὐχαριστεῖται ὅταν ἔχῃ νὰ διηγηθῇ ἐπεισόδια, ἔστω καὶ μακρά, ἄρκει νὰ εἶναι ἀξιοπερίεργα, καὶ νὰ συντελοῦν εἰς ἐπικύρωσιν τῆς ιδέας, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας: ὅτι, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος χρεωστεῖ νὰ ὑποτάσσεται εὐλαβῶς εἰς τὸ θέλημα τῶν θεῶν, καὶ ὅτι οἱ θεοὶ τιμωροῦν τοὺς ἀλαζόνας, ὅταν προσπαθοῦν νὰ ἀνυψω-

θοῦν ὑπεράνω τῆς θέσεως ὅπου τοὺς ἔταξεν ἡ Μοῖρα

Οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμασαν δικαίως τὸν Ἡρόδοτον ἀπὸ τῆς ἱστορίας», ἔδωκαν δὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα Μουσῶν εἰς τὰ ἐννέα μέρη τῆς συγγραφῆς του. Ἄλλοι θὲς ὅτι δὲν ἔδωκεν εἰς τὴν ἱστορίαν ὅλην τὴν ἐπιστομικὴν ἀκρίβειαν καὶ ὅλην τὴν περιγραφικὴν μέθοδον τὰς ὁποίας ἦτο προωρισμένον ν' ἀποκτήσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀλλ' ὅμως εἰς αὐτὸν χρεώσται τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα διηγήσεως συνεχοῦς λεπτομεροῦς καὶ ἐκτεταμένης, ἐπίσης διδακτικῆς, ἐκ τῆς ἀνεξαντλήτου ποικιλίας τῆς ὕλης, ὅσον καὶ τῆς ἡδυτερπνῆς, χάρις εἰς τὴν ἀφέλειαν τῆς συνθέσεως καὶ τὴν ἐντέλειαν τοῦ ὕφους.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν, αἱ Ἀθηναὶ ὑψώθησαν εἰς τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν προμάχων τῆς ἐλευθερίας· κατόπιν δέ, μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς νίκης, ἐπρώτευσαν πάλιν μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων, ὅσας εἶχαν συμμάχους ἢ μᾶλλον ὑποτελεῖς, αἱ Ἀθηναὶ ἀπετέλεσαν κράτος ναυτικὸν ἰσχυρότατον· ἐνῷ δὲ ἀπέκτησαν τοιοῦτοτρόπως μεγάλην πολιτικὴν σημασίαν, ἔγειναν συγχρόνως ἡ ἀληθοῦς κεφαλὴ τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ἐπιδόσεώς των εἰς τὰς τέχνας καὶ εἰς τὰ γράμματα. Οἱ ποιηταί, οἱ φιλόσοφοι, οἱ καλλιτέχνη· ἐδόξασαν τότε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων τόσο, ὥστε διετήρησε τὰ πρωτεῖα καὶ ἀφοῦ ἀκόμη ἐξέπεσε πολιτικῶς. Ἐν γένει δέ, ἡ ὑπεροχὴ των διήρκεσε μέχρις οὗτου ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μετέβαλε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου διὰ τῶν κατακτήσεών του. Τότε ἤρχισε καὶ ἡ διανοητικὴ παρακμὴ τῶν Ἀθηναίων· τὸ ἀκτινοβολημὰ τῆς ἐξαισίας ἐκείνης ἐστίας φωτὸς ἐξησθένησε· ἀλλὰ, καὶ πάλιν, δὲν ἐσθέσθη ἐντελῶς.

Ἡ δόξα τῶν Ἀθηναίων συνίσταται εἰς τοῦτο : ὅτι παρέλαβε τὰ διανοητικὰ κληροδοτήματα τῶν παρελθουσῶν γενεῶν καὶ ἔφερεν ὅλα τὰ εἶδη εἰς τὴν ἐντελείαν·

ἔδωκεν εἰς ὅλα τύπον νέον ἀκριθείας, χάριτος καὶ μεγαλείου. Ἀπὸ τὰς παραδοσεις τῆς ἀρχαίας ἐποποιίης ἔλαβε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν ἐστόλισε μὲ τὸ μουσικὸν ὕψος τοῦ λυρισμοῦ, καὶ ἔπλασε τὴν Τραγωδίαν. Τὴν παλαιὰν Ἰχθυοειδὴν σάτυραν ἀνύψωσεν ἀπὸ τὰς προσωπικὰς λοιδορίας ἕως εἰς τὰς γενικὰς ιδέας περὶ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, καὶ ἔπλασε τὴν Κωμωδίαν. Εἰς τὴν ἱστορίαν ἔδωκε τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς ἐπιστήμης, εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐνέπνευσε νέαν ζωὴν χάρις εἰς τὸν Σωκράτην καὶ τοὺς μαθητάς του, εἰς δὲ τὴν ρητορικὴν ἀνέδειξε τὸν Δημοσθένη.

1.

Τραγωδία.

Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τὴν Λυρικὴν ποίησιν, ἥ, ἀκριβέστερον, ἀπὸ τὸν Διθύραμβον. Ὁ διθύραμβικὸς χορὸς ἐώρταζε τὸν θεὸν Βάκχον, μὲ ὕμνους διὰ τὰ πάθη του, τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασίν του. Ὁ χορὸς ἦτο εἶδος παραστάσεως, ὅπου τὰ διάφορα μέλη του παρίσταναν τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Βάκχου καὶ ἔψαλλον διαδοχικῶς, πρῶτον μὲν θρήνους διὰ τὰ πάθη του, ἔπειτα δὲ ᾄσματα χαρμόσυνα διὰ τὸν θρίαμβόν του. Μετέπειτα ὁ διθύραμβος ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς ἐορτὰς καὶ ἄλλων θεῶν ἢ ἡμιθεῶν. Ἐπὶ τέλους, περὶ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐκυβέρνησε τὰς Ἀθήνας, ἐγένετο συνθήκη νὰ παρευρίσκεται εἰς τὴν Βακχικὴν πομπήν

καὶ εἰς ὑποκριτῆς, ὁ ὁποῖος διελέγετο, ἦτοι ἀντήλλασσε στίχους μὲ τὸν χορόν· ἀλλ' ἐνῷ ὁ χορὸς ἔφαλλεν, ὁ ὑποκριτῆς ἀπήγγελλε τοὺς στίχους του. Οὕτως ἐδημιουργήθη ὁ διάλογος. Ἡ ἐφεύρεσις τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου νεωτερισμοῦ ἀποδίδεται εἰς τὴν ποιητὴν Θέσπιν. Ἐκτοτε ἡ χρῆσις τοῦ διαλόγου γενικεύεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, αὐξάνει ἡ σημασία τοῦ διαλόγου, τὸ δὲ μέρος τοῦ χοροῦ περιορίζεται. Τοιοῦτοτρόπως ἡ τραγωδία, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἦτο λυρική, ἀπέβηκε βαθμηδὸν τὸν λυρικὸν χαρακτῆρά της καὶ ἔγεινε, κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, «μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας». Εἰς τὴν παράστασιν τῆς τοιαύτης τραγωδίας ἐνδιαφέρει κυρίως τὸν θεατὴν ἡ σύγκρουσις τῶν παθῶν καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων τῶν προσώπων τοῦ δράματος· ἀλλ' ὅμως δὲν λησμονεῖται ἡ ἀρχικὴ βᾶσις τῆς τραγωδίας, καὶ διὰ τοῦτο ὁ χορὸς διατηρεῖται μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν, ἐνῷ εἰς τὸ νεώτερον δράμα ὁ διάλογος εἶναι τὸ πᾶν, καὶ χορὸς δὲν ὑπάρχει διόλου.

Καθὼς διετηρήθη ὁ χορὸς κατὰ συνέπειαν τοῦ ἀρχικοῦ σχηματισμοῦ τῆς τραγωδίας, διὰ τὸν ἴδιον λόγον διετηρήθη μέχρι τέλους καὶ ἡ ἀπλότης της. Εἰς τὴν ἀπλότητά της ὅμως συνετέλει καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀρχαίων θεάτρων. Τὸ θέατρον τοῦ Βάκχου εἰς Ἀθήνας, τὸ λεγόμενον Ὁδεῖον, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ τριάκοντα περίπου χιλιάδας θεατῶν. Οἱ θεαταὶ ἐκάθηντο εἰς ἡμικυκλικὰς σειρὰς ἐδωλίων ἢ καθισμάτων· ἐκάστη σειρὰ ἦτο ὑψηλοτέρα τῆς ἄλλης· μεταξύ τῆς

κατωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων καὶ τῆς σκηνῆς ὑπῆρχε διάστημα κενόν, ὅπου ὁ χορὸς ἔκαμνε τοὺς ἐλιγμούς του. Εἰς τὰ μέγιστα ἐκεῖνα θεάτρα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνεταί ἡ παράστασις καθὼς συνηθίζεται σήμερον. Διὰ τοῦτο οἱ ὑποκριταὶ ἀνύψωναν τὸ ἀνάστημά των μὲ ὑποδήματα ὑψηλά, τοὺς κοθόρνους, ἔφεραν δὲ ἐνδύματα μακρὰ μὲ χρώματα ζωηρά, καὶ ἔκρυπταν τὸ πρόσωπόν των μὲ προσωπίδας μεγάλας, τῶν ὁποίων τὰ ἐκφραστικὰ χαρακτηριστικὰ ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς τὰς τελευταίας σειρὰς τῶν θεατῶν. Ταῦτα δὲν συνείπαιναν εἰς τὴν λεπτότητα καὶ εἰς τὴν ποικιλίαν τῆς παραστάσεως, ἤζαναν ὅμως τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἀπλότητα τοῦ θεάματος. Ὅτε ὁ Οἰδίπους ἢ ὁ Φιλοκτήτης, μὲ φωνὴν ἤχηρὰν καὶ ἀπαγγελίαν ρυθμικὴν, μὲ τὰ χεῖλη ἀνοικτὰ ἀπὸ τὴν λύπην, ἐπρόφεραν τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Σοφοκλέους, οἱ θεαταὶ ἐφαντάζοντο ὅτι εὕρισκοντο ἐνώπιον κόσμου ὑπερτέρου τοῦ φυσικοῦ.

Ὀλίγα εἶναι τὰ γνωστὰ περὶ τοῦ ἀττικοῦ θεάτρου πρὸ τοῦ Αἰσχύλου, ἡ δὲ ἱστορία τῆς τραγωδίας κατὰ τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα συνοψίζεται εἰς τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν μεγάλων ποιητῶν, οἱ ὅποιοι τὴν ἀνύψωσαν καὶ τὴν ἐδόξασαν, — τὰ ὀνόματα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου.

Καὶ οἱ τρεῖς ἔφεραν μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ θέατρον. Πρὸ τοῦ Αἰσχύλου δὲν ἐπετρέπετο εἰμὴ μόνον ἐνὸς ὑποκριτοῦ ἢ παρουσίας, παρεκτὸς τοῦ χοροῦ. Ὁ Αἰσχύλος ἀνεβίβασεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ δεύτερον

ὑποκριτὴν, ὁ δὲ Σοφοκλῆς καὶ τρίτον· κατὰ συνέπειαν ἤϋξεν ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων ὅσα ἠδύναντο νὰ παραστήσουν συγχρόνως. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἴδιος ἦθοποιὸς ὑπεκρίνετο ἀλληλοδιαδοχῶς διάφορα πρόσωπα τοῦ δράματος, ταῦτα δὲ ἀπέβαιναν εὐκολον χάρις εἰς τὴν προσωπίδα μὲ τὴν ὁποίαν ἔκρυπτε τὸ πρόσωπόν του. Καθ' ὅσον ἤϋξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποκριτῶν, ὁ διάλογος ἐλάμβανε μεγαλειτέραν ἀνάπτυξιν καὶ περιωρίζετο τὸ μέρος τοῦ χοροῦ. Ἐπὶ Εὐριπίδου τὰ χορικά ἄσματα κατήντησαν ἀπὸ αὐτοῦ μουσικὰ διαλείμματα.

Παρεκτός τῶν τοιούτων μεταρρυθμίσεων, ἔγειναν καὶ ἄλλαι ὡς πρὸς τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα. Μολονότι ἦσαν σύγχρονοι περίπου καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι τραγικοὶ ποιηταί, ἐντούτοις ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο κεφάλαιον, διαφέρουν τόσον ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὥστε φαίνονται ὡς νὰ ἀνήκουν εἰς διαφορετικὴν ἐποχὴν ὁ καθείς. Ἡ διαφορὰ αὕτη μαρτυρεῖ πόσον ὀρμητικὴ ἦτο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ κίνησις τῶν πνευμάτων καὶ ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ.

Εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἀκλόνητος ἡ πίστις εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκευτικὰς παραδόσεις. Ἡ θεία δίκη τιμωρεῖ πάντοτε τὸν παραβάτην τῶν θεῶν νόμων. Ὁ Σοφοκλῆς ἐμπνέεται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον· τὸν συγκινεῖ ἡ ἀγνότης αἰσθημάτων ὑψηλῶν, ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, κατὰ συνέπειαν δὲ παριστᾷ τὴν ἀνθρωπότητα εὐγενεστέραν καὶ ὠραιότεραν τοῦ ἀληθοῦς. Ὁ δὲ Εὐριπίδης ζωγραφίζει μὲ χρώματα

ζωηρά τὰ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν παθῶν προκαλεῖ τὴν συγκίνησιν τῶν θεατῶν. Ὡστε εἶναι ὀλιγώτερον Ἀπτικός ἀπὸ τοὺς δύο πρεσβυτέρους του ποιητάς, ἀλλ' ὁμως ὁ ὀρίζων του εἶναι εὐρύτερος, καθόσον περιλαμβάνει ὅλην τὴν πραγματικὴν ἀνθρωπότητα. Οὕτω, τὸν μὲν Αἰσχύλον ἐμπνέει, πρὸ πάντων, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸν Σοφοκλῆν τὸ αἶσθημα τοῦ ἰδεώδους καλοῦ, τὸν δὲ Εὐριπίδην ὁ οἶκτος πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

α'

Αἰσχύλος.

Ὁ Αἰσχύλος ἐγεννήθη περὶ τὸ 525 π. Χ. Εἰς τὸ 35^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας του παρευρέθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ὅπου ἠνδραγάθησεν ὁ ἀδελφός του Κυναίγειρος. Καὶ ἄλλος ἀδελφός του νεώτερος, ὁ Ἀμεινίας, ἐπολέμησε λαμπρῶς εἰς τὴν Σαλαμῖνα, κατόπιν δὲ ἐδοξάσθη καὶ εἰς τὰς Πλαταιάς. Ὡστε ὁ Αἰσχύλος ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἡρωϊκὴν. Ἡ πνοὴ τοῦ ἡρωϊσμοῦ φαίνεται καὶ εἰς τὰ ποιήματά του. Λατρεῦει τὴν πατρίδα του καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλ' ἡ φιλοπατρία του εἶναι ἴση μὲ τὴν εὐσέβειάν του, τὸ δὲ φιλελεύθερόν του συμβαδίζει μὲ τὴν εὐπείθειαν πρὸς τοὺς νόμους.

Ἀπὸ τὰς σφζομένας τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου ἡ πλέον ἀρχαία εἶναι οἱ Πέρσαι. Εἰς αὐτὴν ὑπερέχει ἡ λυρική ποίησις. Ἀπὸ τὰ πρῶτα πένθιμα προαισθήματα τοῦ χοροῦ μέχρι τοῦ τέλους, ὅτε ὁ Ξέρξης θρη-

νεῖ τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ του, — ἀπὸ τὸν
 πρῶτον ἕως τὸν τελευταῖον στίχον, ἡ σκιά τῆς λύπης
 περιβάλλει τὰ ἀνάκτορα τοῦ Μεγάλου βασιλέως. Ἡ
 Ἀτσασσα, ἡ χήρα τοῦ Δαρείου καὶ μήτηρ τοῦ Ξέρξου,
 μανθάνει τὴν συμφορὰν τῶν Περσῶν εἰς Σαλαμίνα.
 Ἡ περιγραφὴ τῆς ἐνδόξου νίκης τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ
 τὰ χεῖλη Πέρσου ἀγγέλου, ἀκούεται εἰς τὸ θέατρον
 τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἀντηχεῖ ἐκεῖ ὡς σάλπισμα πολεμι-
 στήριον. « Ἀφοῦ δὲ ἡ ἡμέρα μὲ τοὺς λευκοὺς τῆς
 » ἵππους ἔχυσεν εἰς ὅλην τὴν γῆν τὸ λαμπρόν τῆς
 » φῶς, μία κραυγὴ ἡχηρὰ ὑψώθη μελωδικῶς εἰς τὰς
 » τάξεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ ἡχώ τῶν βράχων
 » τῆς νήσου ἀντεβόησε δυνατά. Ὁ φόβος ἐκυρίευσε
 » τοὺς βερβάρους ὅλους, ὅτε ἐνόησαν ὅτι ἔσφαλεν ἡ
 » ἐλπίς των. Διότι ὁ ὑπερήφανος παιᾶν, τὸν ὁποῖον
 » ἔψαλλαν οἱ Ἕλληνες, δὲν ἦτο ἄγγελμα φυγῆς. Τὸν
 » ἔψαλλαν ὁρμῶντες εἰς τὴν μάχην μὲ τόλμην μεγα-
 » λόψυχον».

Ἐπεὶ γε μέντοι λευκόπωλος ἡμέρα
 πᾶσαν κατέσχε γαῖαν εὐφεγγῆς ἰδεῖν,
 πρῶτον μὲν (ἡχώ) κέλαδος Ἑλλήνων πάρα
 μολπηδὸν ἠύφημησεν, ὄρθιον δ' ἅμα
 ἀντηγάλαξε νησιώτιδος πέτρας
 ἡχώ· φόβος δὲ πᾶσι βαρβάρους παρῆν
 γνώμης ἀποσφαλεῖσιν· οὐ γὰρ ὡς φυγῇ
 παιᾶν' ἐφύμνουσαν σεμνὸν Ἕλληνες τότε,
 ἀλλ' ἐς μάχην ὁρμῶντες εὐψύχῳ θράσει.

Τῆς τραγωδίας Ἰκέτιδες ὑπόθεσις εἶναι ὁ μῦθος
 τῶν Δαναίδων, ἡ δὲ Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας παριστὰ τὴν

ἐχθραν καὶ τὴν ἀλληλοφονίαν τῶν δύο υἱῶν τοῦ Οἰδί-
ποδος, τοῦ Πολυνείκου καὶ τοῦ Ἑτεοκλέους. Εἰς τὴν
τραγωδίαν *Προμηθεὺς δεσμώτης* βλέπομεν τὰ παθή-
ματα καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τιτᾶνος ἐκείνου. Ὁ
ἀνελεήμων ἐχθρὸς του, ὁ Ζεὺς, τὸν τιμωρεῖ διότι
ἐτόλμησε νὰ εὐεργετήσῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων.
Ἄλυσσδετος εἰς τὴν ἀπόκρημνον κορυφὴν ἀγρίου
βράχου, μὲ ὄρνεον εἰς τὸ στήθος του νὰ τοῦ τρώγῃ τὸ
ἥπαρ, ὁ Προμηθεὺς δὲν μετανοεῖ, καὶ ἔχει παρηγορίαν
μόνην τὴν συναίσθησιν τοῦ δικαίου του.

Ὁ Αἰσχύλος συνείθιζε νὰ παριστᾷ εἰς τὸ θέατρον
τρεις τραγωδίας του συγχρόνως. Τὸ δραματικὸν τοῦτο
σύμπλεγμα ἐλέγετο *τριλογία*. Ἡ ταιαύτη συνήθεια
διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν Αἰσχύλον, μὲ τὴν διαφορὰν
ὅτι αἱ ἰδικαὶ του τριλογίαι εἶχαν πάντοτε ὡς θέμα δια-
φόρους περιόδους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως,
ἐνῷ οἱ ἄλλοι τραγικοὶ ποιηταὶ δὲν ἐδεσμεύοντο ἀπὸ
τὴν ἐνότητα τῆς ὑποθέσεως. Ἐκάστη τῶν τραγωδιῶν
τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν ἦτο μέρος μιᾶς τριλογίας.
Ἀτυχῶς δὲν διεσώθησαν τὰ ἄλλα μέρη των. Ἐχομεν
ὅμως μίαν τριλογίαν του ἀκεραίαν, τὴν *Ὁρέστειαν*,
καθὼς ἐπιλέγεται. Περιλαμβάνει τὸν *Ἀγαμέμνονα*,
τὰς *Χορηφούς* καὶ τὰς *Εὐμενίδας*. Εἰς τὴν πρώτην
τραγωδίαν τῆς τριλογίας, ὁ Ἀγαμέμνων ἐπανέρχεται
εἰς τὰς Μυκῆνας, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τρωάδος,
καὶ δολοφονεῖται ἀπὸ τὴν σύζυγόν του τὴν Κλυται-
μνήστραν, τὴν ὁποίαν ἀπεπλάνησεν ὁ Αἰγισθος. Εἰς
τὴν δευτέραν τραγωδίαν, τὰς *Χορηφούς*, τὸ ἐγκλημα

τιμωρεῖται : τὰ τέκνα τῆς Κλυταιμνήστρας, ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἡλέκτρα, ἐκδικοῦνται τὸν πατέρα καὶ φονεύουν τὴν μητέρα των. Τὴν ἐφόνευσαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ πράξις ἦτο ἀνόσιος, καὶ τὸ ἀμάρτημα δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀτιμώρητον. Τὴν τιμωρίαν βλέπομεν εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς τριλογίας. Αἱ *Εὐμενίδες*, αἱ θεαὶ τοῦ Ἄδου, καταδιώκουν τὸν ἔνοχον υἱόν. Ἐπὶ τέλους, χάρις εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ Ὀρέστης ἐξαγνίζεται ἀπὸ τὸν Ἄρειον Πάγον τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Αἰσχύλος ἔγραψεν ὀγδοήκοντα περίπου τραγωδίας. Αἱ περισσότεραι ἔλαβαν τὸν στέφανον τῆς νίκης· διότι αἱ δραματικαὶ παραστάσεις ἐγίνοντο πρὸς πανηγυρισμὸν τῶν ἑορτῶν τοῦ Βάκχου, ἡ δὲ ἐκλογή τῶν δραμάτων εἶχε χαρακτῆρα διαγωνίσματος. Αἱ πολλαὶ τοῦ νῆκαι μαρτυροῦν πόση ἦτο ἡ ποιητικὴ του γονιμότης καὶ πόσον τὰ ἔργα του ἐθαυμάζοντο ἀπὸ τοῦ συγχρόνου του.

6'

Σοφοκλῆς.

Ὁ Σοφοκλῆς ἦτο κατὰ εἴκοσιν ἔτη νεώτερος τοῦ Αἰσχύλου. Λέγεται ὅτι, ὅτε ἐπανηγυρίζετο εἰς Ἀθήνας ἡ νίκη τοῦ Μαραθῶνος, ὅπου ὁ Αἰσχύλος ἐπολέμησεν, ὁ Σοφοκλῆς, ἑφηβὸς τότε, ἔψαλλε τὰ ἐπινίκια μὲ τὸν χορὸν τῶν συνομηλικῶν του νεανίσκων, καὶ ὅτι τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἡμέραν ἐγεννήθη ὁ Εὐριπίδης. Τοῦτο, καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβές, δίδει ὅμως τὸ μέτρον τῆς

διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ἡλικίας τῶν τριῶν ἐκείνων ἐνδόξων ποιητῶν.

Κατὰ τὸ 440 π. Χ. ὁ Σοφοκλῆς ὠνομάσθη στρατηγός καὶ ἐξεστράτευσεν μὲ τὸν Περικλῆν ἐναντίον τῆς Σάμου. Οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ διορισμοῦ τούτου ἠθέλησαν νὰ τιμῇσουν τὸν ποιητὴν, ὕστερον ἀπὸ τὴν ἑκτακτον ἐπιτυχίαν τῆς τραγωδίας του *Ἀντιγόνης*. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἦτο μοναδικὴ ἐξαίρεσις εἰς τὸν ἥτυχον ποιητικὸν βίον του. Ἀπέθανεν εἰς πολὺ προχωρημένην ἡλικίαν, περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος, ἀφοῦ ἔγραψεν ἑκατὸν καὶ τριάκοντα περίπου τραγωδίας, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἐστεφανώθησαν. Ἐξ αὐτῶν σφῶνται μόνον ἑξ (καὶ ὀλίγα ἀποσπάσματα ἐκ τινων ἄλλων), ἀλλ' ἀρκοῦν καὶ αὗται διὰ νὰ δικαιώσωμεν τὴν ἐκτίμησιν τῶν συγχρόνων του. Ἡ χάρις τοῦ Σοφοκλέους, ἡ γλυκύτης του, ἡ ἐντέλεια τοῦ ὕφους του, ἡ μεγάλη δραματικὴ του τέχνη ἐστερέωσαν τὴν δόξαν του καὶ μεταξὺ τῶν συγχρόνων του καὶ μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων.

Ἡ τραγωδία του *Οἰδίπους Τύραννος* εἶναι ἐν τῶν δραματικωτέρων ἔργων ὅσα ποτὲ παρεστάθησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Βλέπομεν εἰς αὐτὸ τὴν ἱστορίαν ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔφθασεν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς εὐδαιμονίας, κρημνίζεται αἰφνιδίως εἰς τὴν ἐσχάτην δυστυχίαν. Ὁ Οἰδίπους ἀνακαλύπτει ὅτι, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ, ἐφόνευσεν τὸν πατέρα του καὶ ἐνυμφεύθη τὴν μητέρα του. Εἰς μάτην προσπαθεῖ ὁ ἄθλιος νὰ πείσῃ τὸν ἑαυτὸν του ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνέβῃ ἡ διπλῇ

ἐκείνη φρίκη. Αἱ ἀποδείξεις συσσωρεύονται ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος παρουσιάζεται ὡς βασιλεὺς, — βασιλεὺς εὐτυχῆς καὶ ἔνδοξος. Εἰς τὸ τέλος τὸν βλέπομεν ἐλεεινόν, κατησχυμμένον, κατηραμένον ἀπὸ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Τυφλώνει τοὺς ὀφθαλμούς του, ἐξορίζεται, καὶ μόνη του παρηγορία μένει ἡ συνοδεία τῶν δύο θυγατέρων του, τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἰσμήνης.

Εἰς τὴν τραγωδίαν *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ*, ὁ δυστυχῆς ἐξόριστος ἀποθνήσκει ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰ πρόθυρα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου εὕρισκει ἄσυλον χάρις εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεσέως.

Ἡ *Ἠλέκτρα* ἔχει τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν καθὼς ἡ *Ορέστεια* τοῦ Αἰσχύλου (ιδίως αἱ *Χοηφόροι*). Ἄλλ' εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους ἡ πλοκὴ εἶναι ἐπιτηδαιότερα, ἢ δὲ ἀνάλυσις τῶν παθῶν καὶ τῶν χαρακτήρων γίνεται μὲ περισσοτέραν λεπτομέρειαν. — Ἡ τραγωδία *Τραχίνιαι* περιγράφει τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸ ὄρος τῆς Οἴτης, κατὰ συνέπειαν τῆς ἀπερισκέπτου ζηλοτυπίας τῆς γυναικὸς του Δηϊανείρας. Ὁ δὲ *Φιλοκτήτης*, μολονότι παρεστάθη ὅτε ὁ ποιητὴς ἦτο εἰς τὸ 85^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας του, εἶναι ἔν ἀπὸ τὰ ἐντελέστερα ἔργα του.

Ἄλλ' εἰς καμμίαν τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους δὲν φαίνεται τὸ μεγαλεῖόν του τόσον ὅσον εἰς τὴν *Ἀντιγόνην*. Ἡ Ἀντιγόνη ἐλκύει τὸν θαυμασμόν καὶ διὰ τὸν ἡρωισμόν καὶ διὰ τὸ ὕψος τῶν αἰσθημάτων της. Ὁ ἀδελφός της Πολυνεΐκης ἦλθεν ὡς ἐχθρὸς νὰ πολεμήσῃ

ἐναντίον τῆς πατρίδος του, τῶν Θεῶν. Ὁ ἀδελφός του, καὶ ἀδελφός τῆς Ἀντιγόνης, τὸν φονεύει, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Θεῶν, καὶ θεὸς τῶν τέκνων τοῦ Οἰδίποδος, διατάσσει νὰ μείνῃ ἄταφος ὁ Πολυνείκης, καθὼς ἐχθρὸς τῆς πατρίδος του. Ἀλλ' ἡ Ἀντιγόνη θεωρεῖ καθήκον τῆς νὰ ἐνταφιάσῃ τὸν νεκρὸν του. Ἐνῷ ἐκτελεῖ τὸν σκοπὸν τῆς, παραβαίνουσα τὸν νόμον τοῦ Κρέοντος, συλλαμβάνεται ἐπ' αὐτοφώρῳ καὶ φέρεται ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Πρόκειται περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, ἀλλ' ἐκείνη δὲν διστάζει, δὲν φοβεῖται, δὲν ταπεινώνεται διὰ νὰ σωθῇ. Τὴν ἐρωτᾷ ὁ Κρέων πῶς ἐτόλμησε νὰ παραβῇ τὸ πρόσταγμά του. Ἡ Ἀντιγόνη ἀποκρίνεται μὲ ὑψηλοφροσύνην καὶ ἀντιτάσσει εἰς τὰς προκηρύξεις τοῦ βασιλέως τοὺς ἀγράφους νόμους τῶν θεῶν. « Τούτους τοὺς νόμους, λέγει, κανεῖς θνητὸς δὲν » δύναται νὰ παραβῇ, διότι δὲν εἶναι τῆς σήμερον ἢ τῆς » χθές, ἀλλὰ ζοῦν αἰωνίως, καὶ οὐδεὶς γνωρίζει πότε » ἐπρωτοφάνησαν. Πῶς ἡδυνάμην ἐγὼ νὰ τοὺς καταπα- » τήσω φοβουμένη τὸ φρόνημα ὁποιουδήποτε ἀνδρός, καὶ » νὰ ἐκτεθῶ εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν θεῶν ! Καὶ χωρὶς τὴν » προκήρυξίν σου, τὸ ἐγνώριζα ὅτι θ' ἀποθάνω ! Ἐὰν » ἀποθάνω πρὸ τοῦ καιροῦ μου, τοῦτο τὸ λέγω κέρ- » δος ! Μὴ δὲν εἶναι κέρδος ν' ἀποθάνῃ τις, ὅταν ζῇ, » καθὼς ἐγὼ, ἐν τῷ μέσῳ τόσων πολλῶν κακῶν ; »

Οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον φόβον τὰ σά
 κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῇ θεῶν
 νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
 Οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε

Βέροιας

ζῇ ταῦτα, κούδεις αἶδεν ἐξ ὅτου ῥάνη.
 Τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὸς οὐδενὸς
 φρόνημα δεῖσας, ἐν θεοῖσι τὴν δίκην
 δώσειν. Θανουμένη γὰρ ἐξήδη, — τί δ' οὐ; —
 κ' εἰ μὴ σὺ προυκέρυζας. Εἰ δὲ τοῦ χρόνου
 πρόσθεν θανοῦμαι, κέρδος αὐτ' ἐγὼ λέγω.
 Ὅστις γὰρ ἐν πολλοῖσιν ὥς ἐγὼ κακοῖς
 ζῇ, πῶς δὲ οὐχὶ κατθανὼν κέρδος φέρει; (453-464).

Ἄφοῦ ὁμως κατεδικάσθη ν' ἀποθάνῃ, τότε ἡ
 Ἀντιγόνη, καθὼς ὅλαι αἱ νεαραὶ ἡρώιδες τῆς ἑλληνι-
 κῆς τραγωδίας, τότε θρηνεῖ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, τὸ
 ὅποιον δὲν θά ἐπανάδῃ, καὶ ὅλα τὰγαθὰ τοῦ βίου
 ὅσα θά στερηθῇ πρὶν τ' ἀπολαύσῃ. Ἄλλ' ἐνθυμεῖται
 καὶ πάλιν τὸ καθῆκόν της, καὶ μὲ καρτερίαν καὶ μὲ
 γαλήνην ψυχῆς ἐτοιμάζεται νὰ καταβῇ εἰς τὰ σκότη
 τοῦ Ἅδου, ὅπου τὴν περιμένουν οἱ ἀγαπητοὶ της
 νεκροί, ὅπου θά ἐπανεύρῃ τὴν μητέρα, τὸν πατέρα
 της, καὶ τὸν ἀδελφὸν χάριν τοῦ ὁποίου ἐθυσιάσθη.

γ'

Εὐριπίδης.

Ὁ Εὐριπίδης (480-406 π. Χ.) ἐμπνέεται καὶ αὐτὸς
 συχνάκις ἀπὸ τὰς ἰδίας πηγὰς καθὼς οἱ δύο πρεσβύτεροί
 του τραγικοὶ ποιηταί, καὶ αἰσθάνεται ὡς ἐκεῖνοι τὸ ὕψος
 τοῦ ἡθικοῦ μεγαλείου, πολλὰ δὲ τῶν ἡρώιδων του
 ἠδύναντο σχεδὸν νὰ παραβληθοῦν μὲ τὴν Ἀντιγόνην,
 καθὼς, παραδείγματος χάριν, ἡ Πολυξένη καὶ ἡ Ἰφι-
 γένειά του. Ἄλλ' ὁμως τῆς Πολυξένης ὁ χαριέστατος

χαρακτήρ δὲν παρουσιάζεται ὡς εἰκὼν ἐντελής, ἀλλὰ μόνον ὡς σκιαγραφία· ἡ δὲ Ἰφιγένεια, ναὶ μὲν εἰς τὸ τέλος τοῦ δράματος ἐκφράζει αἰσθήματα γενναῖα καὶ ὑψηλά, ἀλλὰ προτοῦ ὑποκύψῃ εἰς τὸ πεπρωμένον, πρὶν πεισθῇ ὅτι πρέπει ν' ἀποθάνῃ, ἐπικαλεῖται τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ πατρός της μὲ τόσῃν ἀφέλειαν, μὲ τόσον πάθος, ὥστε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ τὴν ἀκούσῃ τις καὶ νὰ μὴ δακρύσῃ. «Μὴ μὲ θανατώσῃς πρὸ τῆς
 » ὥρας μου, ἐνῷ μοῦ εἶναι ἀκόμῃ τόσον γλυκὺ νὰ
 » βλέπω τὸ φῶς! Μὴ μὲ ἀναγκάσῃς νὰ καταβῶ ἀπὸ
 » τῶρα εἰς τὸν τάφον! Ἐγὼ πρώτη σὲ ἐφώναξα
 » πατέρα, καὶ σὺ πρώτην ἐμὲ ὠνόμασες τέκνον σου.
 » Πρώτη ἐγὼ ἐπάνω εἰς τὰ γόνατά σου σὲ ἔδωκα καὶ
 » ἔλαβα δειγμάτων ἀγάπης».

Μὴ μ' ἀπολέσῃς ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
 λεύσσει· τὰ δ' ὑπὸ γῆς μὴ μ' ἰδεῖν ἀναγκάσῃς.

Πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα καὶ σὺ παῖδ' ἐμέ.

Πρώτη δὲ γούνασι σοῖσι σῶμα δοῦς' ἐμὸν

φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην. (1218—1223).

Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Εὐριπίδου εἶναι νὰ συγκινήσῃ τοὺς θεατάς, πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται ὅλα τὰ μέσα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταχειρίζεται μέσα, τὰ ὅποια μόνον ποιητῆς μέγας δύναται νὰ εὕρῃ· ἀλλ' ἐνίοτε ταῦτα μαρτυροῦν ἐπιδεξιότητα μᾶλλον καὶ τέχνην ἢ ἀληθὲς ὕψος ποιήσεως.

Μεταξὺ τῶν πρώτων ἐξέχει ἡ πιστὴ καὶ ζωηρὰ περιγραφὴ τῶν παθῶν πάσης φύσεως,—ἀπὸ τὴν μητρικὴν στοργὴν τῆς Ἑκάβης ἢ τῆς Ἀνδρομάχης,

ἕως εἰς τὴν ἀχαλίνωτον παραφορὰν τῆς Φαίδρας ἢ τῆς Μηδείας. Ὁ Εὐριπίδης ἐπιτυχάνει θαυμασίως εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἔρωτος, τῆς ζηλοτυπίας καὶ ὅλων τῶν σφοδρῶν αἰσθημάτων εἰς ὅσα ὑπόκειται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχει δὲ συγχρόνως τὴν τέχνην καὶ τὴν δύναμιν νὰ παριστᾷ μὲ τρόπον ἐπίσης συγκινητικόν τὰ ἀφελῆ καὶ ἡσυχὰ αἰσθήματα, καθὼς, λόγου χάριν, τὴν παιδικὴν ἀθωότητα, τὴν παρθενικὴν αἰδῶ, τὴν ἀδυναμίαν τοῦ γέροντος εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ τάφου. Πολλαὶ τῶν τοιούτων εἰκόνων τοῦ εἶναι ἀληθῶς ἐξαισiai. Εἰς ἄλλας ὁμως εἰκόνας καταφεύγει εἰς τεχνάσματα, τὰ ὅποια δὲν μεταχειρίζεται οὔτε ὁ Αἰσχύλος, οὔτε ὁ Σοφοκλῆς. Ὁ Ἀριστοφάνης κατηγορεῖ τὸν Εὐριπίδην ὅτι, ἀντὶ ν' ἀνυψώσῃ τὰ αἰσθήματα τῶν θεατῶν, προσπαθεῖ νὰ τοὺς κινήσῃ εἰς οἶκτον μὲ τὰς βακτηρίας καὶ μὲ τὰ ράκη τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ ἔχουν καὶ δόσιν ἀληθείας. Ἀλλῃ ἀδυναμία τοῦ Εὐριπίδου εἶναι ὅτι πολλάκις ἀντὶ νὰ ψυχολογῇ μεταχειρίζεται σχήματα ρητορικὰ ἢ αὐξάνει τὰς περιπετείας τῆς πλοκῆς τοῦ δράματος. Καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐκθέτει συχνάκις μὲ προλόγους κακοτέχνους, οἱ ὅποιοι ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς χλευασμοὺς τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὅτε δὲ σκοντάπτει ἡ πλοκὴ, καὶ παρουσιάζει δυσκολίας ἢ λύσεις τῆς τραγωδίας, καταφεύγει εἰς τὴν ἀνάμιξιν θεοῦ τινος ἢ ἡμιθέου, εἰς τὸν ἐκ μηχανῆς θεόν, καὶ ἐξοικονομεῖ οὕτω τὸ πρᾶγμα, μὲ τρόπον οὔτε ἀρμοδίον πάντοτε, οὔτε πιθανόν. Ἐν συνόλῳ, ὁ Εὐριπίδης εἶναι μέγας

δραματοουργός καὶ ποιητὴς ἐξοχος, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἐντέλειαν τοῦ Σοφοκλέους.

Ἐκ τῶν 92 δραμάτων, ὅσα λέγεται ὅτι ἔγραψε, σφύζονται δέκα ἐννέα.

Μετὰ τὸν Εὐριπίδην παύει ἡ λάμψις τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας. Μόνος ὁ σύγχρονος ἀλλὰ νεώτερός του Ἀγάθων εἶχεν, ὡς φαίνεται, πρωτοτυπίαν ἐφευρετικὴν. Οὔτε ὅμως τοῦ Ἀγάθωνος τὰ ἔργα διεσώθησαν, οὔτε τῶν ἄλλων τραγικῶν ποιητῶν τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, εἰκάζεται ὅτι τὰ ἔργα τῶν ἦσαν μιμήσεις τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

2.

Κωμωδία.

Καθὼς ἡ τραγωδία, οὕτω καὶ ἡ ἑλληνικὴ κωμωδία ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τὴν λατρείαν τοῦ Βάκχου. Ἀλλὰ τῆς μὲν τραγωδίας ἡ ἀρχὴ ἦτο, ὡς ἀνεφέραμεν, ὁ διθύραμβος, ὁ ὁποῖος ἐτελεῖτο εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀθηναίων, τὴν πανηγυριζομένην τὸν χειμῶνα. Ἡ δὲ κωμωδία ἐπήγασεν ἀπὸ τὴν παιδρὰν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων, ἡ ὁποία ἐγίνετο μετὰ τὸν τρυγητόν. Εἰς τὰς χαρμοσύνους ἐκείνας πομπάς, καθὼς σήμερον τὴν Ἀπόκρεων, ἐν μέσῳ τοῦ θαυροῦ, τῆς ζωηρότητος καὶ τῆς ἀταξίας, ἀντηλλάσσοντο σκώματα καὶ ἀστεῖσμοι καὶ βωμολοχίαι. Εἰς μέρη τινὰ τῆς Ἑλλάδος συνειθίζοντο πρὸς τοῦτοις καὶ αὐτοσχέ-

διοι κωμικαὶ παραστάσεις. Ἀπὸ τοιαύτας ταπεινὰς ἀρχὰς ἐβλάστησεν ἡ Ἑλληνικὴ κωμῳδία καὶ ἀνεπτύχθη μετὰ μακρὰν περίοδον ἀτελῶν δοκιμῶν. Ὁ πρῶτος ἄξιος τοῦ ὀνόματος κωμικός ποιητὴς ἦτο ὁ Σικελιώτης *Ἐπίχαρμος*, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π. Χ., ἀλλ' ὀλίγιστα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του σῶζονται.

Ἡ κωμῳδία ἀνέδειξεν εἰς τὸ θέατρον τῶν Ἀθηνῶν τὰ ἐντελέστερά της προϊόντα. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐγένει βαθμηδόν, κατὰ τρόπον κανονικόν, καθὼς καὶ τῆς τραγῳδίας ἡ ἀνάπτυξις. Κατ' ἀρχὰς ὁ κωμικός θιάσος συνέκειτο ἀπὸ μόνον τὸν χορὸν. Οἱ ἀποτελοῦντες τὸν χορὸν παρίσταναν τὴν συνοδείαν τῶν Βακχικῶν πομπῶν, καὶ ἦσαν μετημφιεσμένοι εἰς βατράχους, εἰς πτηνὰ καὶ ἄλλα παρόμοια· ἔψαλλαν δὲ ποίημα λυρικόν, τὴν λεγομένην *Παράβασιν*. Θέμα τῆς παραβάσεως ἦτο συνήθως ἡ γελωτοποίησις τῶν ἐπιφανεστέρων πολιτῶν. Βαθμηδόν προσεκολλήθη εἰς τὴν Παράβασιν πλοκὴ ἀπλουστάτη, ἀλλὰ πλήρης φαντασίας καὶ ἁστειοτήτος. Δύο ὑποκριταὶ (μετέπειτα δὲ τρεῖς) ἔδιδαν ὡς παράστασιν εἶδος κωμικῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν συμβάντων τοῦ ἔτους, καὶ μάλιστα τῶν πολιτικῶν συμβάντων, μὲ ὑπαινιγμοὺς σατυρικοὺς ἢ καὶ ἀσέμνους, καὶ μὲ προσβολὰς ἀπ' εὐθείας κατὰ τῶν σημαντικωτέρων προσώπων τῆς πολιτείας. Τοιαύτη περίπου ἦτο ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ κωμῳδία, ἡ κωμῳδία τοῦ *Κρατίνου*, τοῦ *Εὐπόλιδος*, καὶ πρὸ πάντων τοῦ *Ἀριστοφάνους*.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 5^{ου} καὶ κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα

π. Χ. ἡ κωμωδία μετεβλήθη οὐσιωδῶς. Ἡ πολιτικὴ ἔπαυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ εἶναι ἡ κυρία φροντίς τῶν Ἀθηναίων, καθ' ὅσον δὲ τὰ ἥθη ἐξηυγενίζοντο, οἱ θεαταὶ δὲν εὗρισκαν εὐχαρίστησιν εἰς τὰς ἀσέμνους βωμολοχίας τῶν ἀρχαίων Βακχικῶν πανηγύρεων. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐπῆλθε καὶ ἐλάττωσις τῶν περιουσιῶν, ὥστε δὲν εὗρίσκοντο εὐκόλως καθὼς ἄλλοτε χορηγοί, — ἦτοι πλούσιοι πολῖται ἀναλαμβάνοντες τὴν δαπάνην τῆς παραστάσεως δραματικῶν ἔργων, καὶ ἰδίως τοῦ χοροῦ. Κατὰ συνέπειαν ὁ χορὸς περιωρίσθη καὶ ἐπὶ τέλους κατηργήθη· ἡ δὲ κατάργησις τοῦ ἐπέφερε καὶ τὴν παράληψιν τῆς Παραβάσεως. Οὕτω μετεβλήθη βαθμηδὸν ἡ κωμωδία. Τὴν σατυρικὴν, πολιτικὴν καὶ βωμολοχικὴν κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους διεδέχθη ἡ λεγομένη μέση κωμωδία. Κατὰ μίμησιν τῆς Ἀττικῆς τραγωδίας, ἡ μέση αὕτη κωμωδία ἔλαβεν ὡς θέμα τὴν ἀνάλυσιν τῶν παθῶν καὶ τὴν ἀπεικόνισιν τῶν ἡθῶν. Κατόπιν ἤκμασεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ Νέα Κωμωδία, ἡ κωμωδία τοῦ Φιλήμονος καὶ τοῦ Μενάνδρου.

α'

Ἀριστοφάνης.

Ὁ Ἀριστοφάνης ἐγεννήθη τὸ 452 καὶ ἀπέθανε τὸ 388 π. χ. Εἰς τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ ἔχομεν τὰ ἄριστα ὑποδείγματα τῆς ἀρχαίας κωμωδίας, μετὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν καὶ τὴν φαντασίαν τῆς, μετὰ τὸν σατυρικὸν οἶστρον καὶ τὴν βωμολοχίαν τῆς. Ὁ τρόπος μετὰ τὸν

ὅποιον περιπαίξει ὅσα πρόσωπα παρουσιάζει εἰς τὴν σκηνὴν καὶ ἡ ἄκρα φαιδρότης τῆς σατύρας του καθιστοῦν ἐκάστην κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς γιγαντιαίαν γελοιογραφίαν, ἱκανὴν νὰ τέρψῃ καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὰς τριάκοντα χιλιάδας θεατῶν, οἱ ὅποιοι συνεσσεύοντο εἰς τὸ ἀπέραντον θέατρον τῶν Ἀθηναίων.

Παρεκτὸς ὅμως τοῦ χλευασμοῦ καὶ τῆς ἐλευθεροστομίας, ὁ Ἀριστοφάνης διαπρέπει καὶ διὰ τὸ ὕψος τῆς ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὴν χάριν, τὴν λεπτότητα, τὴν εὐγλωττίαν, δὲν εἶναι κατώτερος τοῦ Εὐριπίδου· εἶναι δὲ ἀνώτερος κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ ὕψος του ἔχει τι τὸ ἐλαφρόν, τὸ πτερωτόν, τὸ ἀπροσδόκητον. Ἄλλως, ὁ Ἀριστοφάνης κινεῖ μὲν τὸν γέλωτα, κατὰ βάθος ὅμως ὁ σκοπὸς του εἶναι πάντοτε σοβαρὸς καὶ σπουδαῖος.

Αἱ Ἀθηναῖαι ἦσαν τότε διηρημέναι εἰς δύο ἀντίθετα κόμματα. Ἡ μία μερὶς προτεκολλᾶτο εἰς τὸ παρελθόν, ἡ ἄλλη ἔκλινεν εἰς τὰς καινοτομίας· ἐξ ἐνὸς οἱ συντηρητικοί, ἐξ ἄλλου οἱ νεωτερισταί· οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἀντίπαλοι τῶν δημοκρατικῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἦτο εἰς ὅλα συντηρητικώτατος· ἀπεστρέφετο τὴν δημοκοπίαν τοῦ ἡγέτου τότε τῶν Ἀθηναίων Κλέωνος, καὶ τὴν νέαν φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Σωκράτους, καὶ τοὺς δραματικούς νεωτερισμοὺς τοῦ Εὐριπίδου. Ὁ Εὐριπίδης, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κλέων ἦσαν οἱ μεγαλείτεροί του ἐχθροί. Καταφέρεται λοιπὸν ἐναντίον των εἰς τὰς κωμωδίας του μὲ πάθος, καὶ ἐνίοτε ὑπερβαίνων τὰ ὅρια, φθάνει μέχρις ἀδικίας. Ἀλλὰ δὲν ἐπαγγέλλεται τὸν δίκαιον. Σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τούτους, διὰ νὰ

ἐπιτύχη δὲ ζητεῖ νὰ τοὺς καταστήσῃ γελοίους. Σατυρίζει ἀνηλεῶς, συγχρόνως ὁμῶς τὸν ἐμπνέει πάντοτε ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς αἶσθημα φιλοπατρίας. Θέλει τὴν πατρίδα του καθὼς ἦτο ὅτε ἐνίκα τοὺς Πέρσας. Τὴν θέλει ἐλευθέραν ἀλλὰ καὶ σώφρονα, ἰσχυράν καὶ πειθαρχοῦσαν, ἐμπνεύουσαν φόβον εἰς τοὺς βαρβάρους καὶ ὁμονοοῦσαν πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Τοῦτο εἶναι τὸ ἰδεῶδες του, ἀδημονεῖ δὲ ὅταν βλέπῃ τὴν διαφοράν μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. «Εὐλογημένοι», λέγει εἰς τὴν κωμωδίαν του Ἰππείδης, » εὐλογημένοι οἱ πατέρες μας, διότι ἦσαν ἄνδρες » ἄξιοι τῆς γῆς αὐτῆς, καὶ ἄξιοι νὰ προστεθῇ τὸ ὄνομά » των εἰς τὸν πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς καὶ εἰς τὰς πεζο- » μαχίας καὶ ἐπάνω εἰς τὰ πλοῖα, παντοῦ νικῶντες » ἐτίμησαν τὴν πόλιν αὐτήν. Κανεῖς των δὲν ἐμέτρησε » τοὺς ἐχθροὺς ὅταν τοὺς ἔβλεπε καὶ ἂν ἐπιπταν » κατὰ γῆς εἰς τὴν μάχην, ἀπέμασσαν ἀμέσως τὸ » χῶμα ἀπὸ τὰ μέλη των, καὶ ἔπειτα ἤρνοῦντο ὅτι » ἔπεσαν, καὶ ἐξηκολούθουν νὰ μάχωνται. Οὔτε ποτὲ » κανεῖς στρατηγὸς ἐζήτησε τότε νὰ τὸν τρέφῃ ἡ » πόλις. Σήμερον ἂν δὲν ἔχουν τὴν προεδρίαν καὶ » σιτηρέσιον δὲν πηγαίνουν εἰς τὸν πόλεμον ».

Εὐλογῆσαι βουλόμεσθα τοὺς πατέρας ἡμῶν, ὅτι ἄνδρες ἦσαν τῆςδε τῆς γῆς ἄξιοι καὶ τοῦ πέπλου, οἵτινες πεζαῖς μάχαισιν ἔν τε ναυφράκτῳ στρατῷ πανταχοῦ νικῶντες αἰεὶ τήνδ' ἐκόσμησαν πόλιν· οὐ γὰρ οὐδείς πώποτ' αὐτῶν τοὺς ἐναντίους ἰδὼν ἠρίθμησεν, ἀλλ' ὁ θυμὸς εὐθύς ἦν ἀμυνίας.

Εἰ δέ που πέσοιεν ἐς τὸν ὦμον ἐν μάχῃ τινί,
 τοῦτ' ἀπεψήσαντ' ἄν, εἴτ' ἤρνοῦντο μὴ πεπτωκέναι,
 ἀλλὰ διεπάλαιον αὖθις· καὶ στρατηγὸς οὐδ' ἄν εἰς
 τῶν πρὸ τοῦ σίτησιν ᾔτησε . . .
 νῦν δ' ἐὰν μὴ προεδρίαν φέρωσι καὶ τὰ σιτία,
 οὐ μαχεῖσθαι φασιν (565 - 576).

Ὁ Ἀριστοφάνης λέγεται ὅτι ἔγραψε πεντήκοντα
 περίπου κωμωδίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἑνδεκα μόνον
 σώζονται.

6'

Μένανδρος.

Ὁ Μένανδρος ἐγεννήθη τὸ 347 π.Χ., ἀπέθανε δὲ
 πεντηκοντούτης κατὰ τὸ 295. Δυστυχῶς οὐδεμία
 κωμωδία του σώζεται ἀκεραία, ἔχομεν ὅμως ἀποσπά-
 σματὰ των πολλά, ἔχομεν δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὰ
 ἔργα τῶν Λατίνων κωμικῶν ποιητῶν, οἱ ὅποιοι τὸν
 ἐμιμήθησαν, ἢ ἴσως καὶ τὸν μετέφρασαν. Ἐκ τούτων
 φαίνεται ὅτι ἡ πλοκὴ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου
 ἦτο περίπου ἡ ἐξῆς: Νέος καλῆς οἰκογενείας ἐρωτεύε-
 ται νέαν τῆς δουλικῆς τάξεως. Μετὰ διαφόρους περι-
 πετείας ἀνακαλύπτεται ὅτι ἡ νέα ἀνήκει εἰς οἰκογέ-
 νειαν ὑψηλῆς περιωπῆς, ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν παιδικὴν της
 ἡλικίαν τὴν ἤρπασαν πειραταὶ καὶ τὴν ἐπώλησαν ὡς
 δούλην. Τοῦτο, ἐν παρενθέσει, φαίνεται σήμερον ἀπί-
 θανον, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀσύνηθες εἰς τὴν ἀρχαιότητα.
 Ἐπὶ τέλους ἀνευρίσκονται οἱ γονεῖς τῆς νέας, καὶ οἱ
 δύο ἐρωμένοι νυμφεύονται. Οὕτως ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ
 Μενάνδρου εἰσῆχθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ

τελειώνῃ ἢ κωμῳδίᾳ μὲ συνοικέσιον. Τοῦτο εἶναι ὁ σκελετὸς τῆς κωμῳδίας, ἀλλὰ προσθέτει ὁ Μένανδρος περιπλοκὰς ποικίλας, καὶ εἰκόνας χαριεστάτας τοῦ τότε κοινωνικοῦ βίου, μὲ ὅλους τοὺς διαφόρους τύπους καὶ χαρακτῆρας τῆς ἐποχῆς του. Νεανίσκοι καὶ παρθένοι, πατέρες δύστροποι ἢ ἀγαθοί, μητέρες, τροφοί, δουλέμποροι, στρατιῶται καυχηματῖαι ἢ βλακες,—ἰδοὺ τῆς κωμῳδίας του τὰ πρόσωπα. Ἐκαστος αὐτῶν ὁμιλεῖ καὶ φέρεται ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς του τάξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρός του, τὸ δὲ σύνολον διαπνέει ἡ παιδρὰ καὶ ὑγιὴς φιλοσοφία τοῦ ποιητοῦ.

Ἰδοὺ, ὡς ὑπόδειγμα, σάτυρα χαριεστάτη τῆς εὐγενείας : « Ἄν μ' ἀγαπᾶς, μητὲρ μου, μὴ μοῦ λέγεις » περὶ τῆς εὐγενείας τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ἄλλου. Ὅσοι » δὲν ἔχουν ἐκ φύσεως κανὲν προσὸν ἀγαθόν, ἐκεῖνοι » καταφεύγουν εἰς τὰ μνημεῖα τῶν προγόνων καὶ εἰς » τὸ γένος των καὶ ἀριθμοῦν τοὺς πάππους των, πόσοι » εἶναι, ἀφοῦ ἄλλο τι δὲν ἔχουν. Δὲν μοῦ λέγεις ἓνα » ὁ ὅποιος νὰ μὴ ἔχῃ πάππον ; Ἀλλέως πῶς θὰ » ἐγεννῶντο ; Ἐὰν μερικοὶ δὲν ἤμποροῦν νὰ περιγρά- » ψουν τοὺς πάππους των, εἴτε διότι ἥλλαξαν τόπον » διαμονῆς, εἴτε διότι εἶναι ἔρημοι ἀπὸ φίλους, κατὰ » τί αὐτοὶ εἶναι ἀγενέστεροι ἀπὸ τοὺς καυχωμένους » διὰ τὴν εὐγενειάν των ; »

Μὴ λέγ', εἰ φιλεῖς ἐμέ,
μητὲρ, ἐφ' ἐκάστῳ τὸ γένος. Οἷς ἂν τῇ φύσει
ἀγαθὸν ὑπάρχῃ μηδὲν οἰκτεῖον προσόν,
ἐκεῖσε καταφεύγουσιν εἰς τὰ μνήματα,

καὶ τὸ γένος, ἀριθμοῦσιν τε τοὺς πάππους ὅσοι·
οὐδὲν δ' ἔχουσι πλεῖν, οὐδ' ἐρεῖς ὅτῳ
οὐκ εἰσὶ πάπποι· πῶς γὰρ ἂν ἐγένοντ' ἂν ποτε ;
Εἰ μὴ λέγειν δ' ἔχουσι τούτους διὰ τινὰ
τόπου μεταβολὴν ἢ φίλων ἐρημία ,
τί τῶν λεγόντων εἰσὶ δυσγενέστεροι ;

(παρὰ Στοβαίῳ σ. 497. 4).

3.

Ἱστορία.

Ἡ ζῳηρὰ περιέργεια καὶ ἡ ἀρελὴς χάρις τοῦ
Ἡροδότου ἦσαν ἐφόδια ἀρκετὰ διὰ τὸν ἱστοριογράφον
τῆς προγενεστέρας περιόδου, διὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστο-
ρίας. Τώρα ὁμως ἐχρειάζοντο καὶ ἄλλα σπουδαιότερα
προσόντα. Ἐχρειάζετο, ἐν πρώτοις, μέθοδος κριτικῇ
αὐστηρὰ διὰ νὰ χωρισθῇ τὸ πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἀπίθανον,
τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τὸ ψευδές· ἐχρειάζοντο ἀποδείξεις καὶ
ὄχι συμπερασμοί, τὰ δὲ γεγονότα ἔπρεπε νὰ ἐξετά-
ζωνται μὲ πνεῦμα φιλοσοφικόν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ
φαίνεται ἡ ἀλληλουχία των, πῶς δηλαδὴ τὸ ἓν συμ-
βὰν συνδέεται μὲ τὸ ἄλλο. Ἐχρειάζετο ἐπὶ τέλους
τέχνη τόση εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐκθέτειν τὰ πράγματα,
ὥστε τὰ πορίσματα τοῦ συγγραφέως νὰ ἐπιβάλλωνται
εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἴδου αἱ ἐλλείψεις, τὰς ὁποίας
συνεπλήρωσεν ὁ Θουκυδίδης.

Ὁ Θουκυδίδης (471 - 411 π. Χ.) συνέγραψε τὴν
ἱστορίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὃ ἐστὶ πολέ-
μου συγχρόνου, τοῦ ὁποίου τὰ καθ' ἕκαστα ἠδύναντο
νὰ ἐξακριβωθοῦν πολὺ εὐκολώτερον ἢ τὰ συμβάντα

τοῦ παλαιοῦ καιροῦ καὶ μάλιστα συμβάντα τὰ ὅποια παρεμόρφωσεν ἡ ἀνάμιξις μύθων. Ἡ πρόθεσις τοῦ δὲν ἦτο νὰ τέρψῃ τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου. Ἦθελε νὰ ἐρευνήσῃ τὰ πράγματα μὲ ἀκρίβειαν, νὰ ἐξετάσῃ κατὰ βάθος τὰς αἰτίας πρὶν ἐκθέσῃ τὰ ἀποτελέσματα, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ καταστήσῃ τὸ ἔργον του δίδαγμα καὶ διὰ τοὺς συγχρόνους καὶ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους. Δὲν ἐπαναλαμβάνει ἀκούσματα θαυμάσια, δὲν γράφει μύθους ποιητικούς, ἀλλὰ κατὰ γίνεταί εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν χρονολογιῶν, καὶ εἰς τὴν μελέτην τῶν πολιτικῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἐκίνησαν ὅσους ἔλαβαν μέρος εἰς τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου συνίσταται εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ φαντασία ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τῆς ἐπιστήμης, τὴν δὲ ποίησιν ἀντικαθιστᾷ ἡ γυμνὴ ἀλήθεια.

Οὕτως ἡ τέχνη τῆς ἱστορίας μετεβλήθη, ἀλλ' ὁμως δὲν ἐξέπεσεν· ἀπ' ἐναντίας ἀνυψώθη. Διότι ὁ Θουκυδίδης, περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἀληθείας, χωρὶς ἐπίδειξιν κομψότητος, ἀποκτᾷ τόσην σοβαρότητα, τόσην σεμνότητα εἰς τὸ ὕψος του καὶ τόσην δύναμιν εἰς τὴν ἔκφρασίν του, ὥστε συναρπάζονται καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀναγνώστου.

Οἱ μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἱστορικοὶ δὲν διετήρησαν τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν περιωπὴν ὅπου ἐκεῖνος τὴν ἀνύψωσε.

Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν *Κύρου ἀνάβασιν* περιέγραψε μὲ πολλὴν χάριν τὴν κάθοδον τῶν Μυρίων, δηλαδὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν δέκα χιλιάδων Ἑλλήνων στρα-

στρωτῶν διὰ μέσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀφοῦ κατεστράφη ὁ Κύρος, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχαν πολεμήσει. Μεταξὺ τῶν στρατηγῶν τῶν Μυρίων ἐκείνων ἦτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὥστε διηγεῖται τὴν ἐκστρατείαν τῶν ὡς μάρτυς αὐτόπτης. Ἀλλ' ἡ διήγησις μιᾶς ἐκστρατείας περιωρισμένης, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ζωντὰ καὶ ἐντεχνος, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν ἱστορίαν πολέμου καθὼς ὁ Πελοποννησιακός, τοῦ ὁποίου ἦτο τόσον μεγάλη ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ σημασία. Ὁ Ξενοφῶν ἔγραψε καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ὡς συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου. Ἐκεῖ φαίνεται ἀκόμη περισσότερον ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο συγγραφέων. Ἡ σαφήνεια, ἡ χάρις τοῦ Ξενοφώντος καὶ ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτῆρός του δὲν ἀναπληρῶνουν αὐταὶ καὶ μόναι τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὴν βαθύνοιαν τοῦ Θουκυδίδου.

Οἱ λοιποὶ μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἱστοριογράφοι ἢ κλίνουσι πρὸς τὴν ρητορικὴν, ἢ ἦσαν ἀπλῶς χρονογράφοι. Μέχρι τοῦ Πολυβίου, ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀνέδειξεν ἄλλον μέγαν ἱστορικόν. Ἀλλ' ὁ Πολύβιος ἀνήκει εἰς ἄλλην περίοδον καὶ θὰ γείνη βραδύτερον λόγος περὶ αὐτοῦ.

4.

Φιλοσοφία.

α'

Σωκράτης.

Ὁ Σωκράτης (469 — 399 π. Χ.) ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας. Οἱ πρὸ αὐτοῦ Ἕλληνες

φιλόσοφοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ μυστήριον τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ, καθὼς ἀνεφέραμεν, ἡ ἀσυμφωνία τῶν διαφόρων συστημάτων ἐπέφερεν ὡς συνέπειαν τὸν σκεπτικισμόν. Ὁ Σωκράτης δὲν παρεδέχετο τὰς διαφόρους θεωρίας, διὰ τῶν ὁποίων οἱ προγενέστεροί του ἐνόμισαν ὅτι ἔλυσαν τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φύσεως, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἔκλινε καὶ πρὸς τὸν σκεπτικισμόν, δηλαδὴ τὴν ἀμφιβολίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάντησις εἰς ὅλα τὰ ζητήματα εἶναι τὸ «Φαίνεται» ἀντὶ τοῦ «Ἔστί». Ὅθεν ἀνεζήτησε βάσιν στερεωτέραν. Ἐχων ὡς ἀφετηρίαν τὸ *Γινῶθι σαυτόν*, δηλαδὴ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, ἐπεδόθη κυρίως εἰς τὴν μελέτην τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς. Ἀντὶ δὲ νὰ οἰκοδομῇ θεωρίας, ἐπροτίμησε πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας μέθοδον ἀσφαλεστέραν, ἢ καὶ βραδυτέραν. Ἡ μέθοδός του ἦτο ἡ *διαλεκτική*. Δι' αὐτῆς, προχωρῶν βῆμα πρὸς βῆμα ἀπὸ μίαν ἰδέαν εἰς ἄλλην, καὶ ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἰς τὰ ἄγνωστα κατεγίνετο νὰ καταστήσῃ ψηλαφητὴν τὴν ἀλήθειαν. Κατὰ τὸν Σωκράτην, ὁ ἄνθρωπος χρεωστεῖ νὰ τείνῃ πρὸς τὸ καλόν, ἀρμόζων τὸν βίον του πρὸς τὸ θεῖον. Ἐπίστευεν ὅτι Πρόνοια θεία κυβερνᾷ τὰ τοῦ κόσμου καὶ ἐθεώρει ὡς τὸ οὐσιωδέστερον ὅλων τὸ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος εὐσεβὴς καὶ δίκαιος. Τῆς δὲ φιλοσοφίας μόνον σκοπὸν ἔλεγε τὸ νὰ διδάσκῃ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾶται ἡ εὐσεβεία καὶ ἡ δικαιοσύνη.

Ὁ μέγας οὗτος ἀναμορφωτὴς τῆς φιλοσοφίας δὲν ἔγραψε τίποτε, ἀλλ' ἐδίδασκε προφορικῶς, συνδιαλε-

γόμενος μὲ τοὺς μαθητάς του. Ἡ δύναμις τοῦ λόγου του ἦτο ἐξαισία. Ἀπεστόμωνε τοὺς ἀντιλέγοντας μὲ τὴν εἰρωνεῖαν ὅσον καὶ μὲ τὰ ἐπιχειρήματά του, τοὺς ἔφερεν εἰς ἀμυχανίαν μὲ τὴν λεπτότητα τῆς διαλεκτικῆς του, συγχρόνως δὲ τοὺς συνήρπαζε μὲ τὴν ποιητικὴν του ἔμπνευσιν καὶ τὴν χάριν τῆς φαντασίας του. Ἐγοήτευσεν καὶ τοὺς μᾶλλον σκεπτικούς τῶν ἀκροατῶν του, καθὼς, παραδείγματος χάριν, τὸν Ἀλκιβιάδην. Ἄλλως δέ, ὁ βίος του συνηρμόζετο μὲ τὰ διδάγματα του. Δὲν ἀνέμιγνύετο συνήθως εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀλλ' ὅποτεν ἔπρεπε, κατὰ τὸν νόμον, νὰ ὑπηρετήσῃ εἴτε ὡς δικαστής, εἴτε ὡς στρατιώτης, ἐξετέλει ἀφόβως καὶ ἀνδρικῶς τὸ καθήκον του. Ἐπὶ τέλους, οἱ ἀντίπαλοί του κατώρθωσαν νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον ὡς ἔνοχος ἀσεβείας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ὡς διαφθείρων τοὺς νέους μὲ τὰ διδάγματα του. Ἡ ὑψηλοφροσύνη μὲ τὴν ὁποίαν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀδικον καταδίκην, καὶ ἡ γενναιότης του εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς του, ἀνέδειξαν τὸν θάνατόν του ὡς συμπλήρωμα καὶ ὡς κορωνίδα τῆς διδασκαλίας του.

6'

Ξενοφῶν.

Μεταξὺ τῶν πιστοτέρων καὶ πλέον ἀφωσιωμένων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ἦτο ὁ Ξενοφῶν (435 - 355 π. Χ.). Ὡμιλήσαμεν ἤδη περὶ αὐτοῦ ὡς ἱστορικοῦ καὶ ὡς λαβόντος μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Μυ-

ρίων. Κατόπιν συνεπολέμησε μὲ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον, τοῦ ὁποίου ἦτο φίλος. Ἐξορισθεὶς ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ὁ Ξενοφῶν κατέφυγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅπου κατέγεινεν εἰς τὴν ἀγρονομίαν, εἰς τὴν ἱππευτικὴν, εἰς τὸ κυνήγιον, ἐν τῷ μεταξύ δὲ ἔγραφε καὶ τὰ ἔργα του. Ἡ ποικιλία τῶν συγγραμμάτων του μαρτυρεῖ καὶ τῶν ἀσχολιῶν του τὴν ποικιλίαν. Τὸ κυριώτερον τῶν φιλοσοφικῶν του ἔργων εἶναι τὰ *Ἀπομνημονεύματα*, ὅπου ἐξέθεσε τὸν βίον τοῦ Σωκράτους, τὰ διδάγματα καὶ τὰς μᾶλλον ἀξιωματικὰς διδασκαλίας του. Εἰς τὰ *Ἀπομνημονεύματα* φαίνεται πρὸ πάντων τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ θρησκευτικὸν μέρος τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Ξενοφῶν, καὶ ὡς ἱστορικός καὶ ὡς φιλόσοφος, εἶναι συγγραφεὺς πλήρης χάριτος, κομψότητος καὶ σαφηνείας, ὡς βιογράφος δὲ εἶναι ἀκριβής, εἰλικρινής καὶ φιλαλήθης. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέγας φιλόσοφος. Ἐὰν ἀπὸ τὰ ἔργα του μόνον ἐγίνετο γνωστὸν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τί ἔφρόνει καὶ τί ἔλεγεν ὁ διδάσκαλός του, ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους δὲν ἤθελεν ἐξακμήσει ὅσην ἐπιρροὴν ἐξήσκησεν. Ἀλλὰ τὰς ιδέας τοῦ διδασκάλου παρέλαβαν μαθηταὶ ἄλλοι καὶ τὰς ἐπιστηματοποίησαν καὶ τὰς ἀνέπτυξαν, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ιδέαι ἐκεῖναι ἔγειναν ἡ ἀφετηρία τῆς μεγάλης πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ τέλος τῆς ἐνδοξου αὐτῆς περιόδου τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ πέραν ἀκόμη τῆς κλασικῆς ἐκείνης περιόδου.

γ'

Πλάτων.

Αἱ διάφοροι σχολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους, δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο κλάδους. Ἐξ ἑνὸς ἔχομεν τὰς σχολὰς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἥτοι τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν· ἐξ ἄλλου τὰς σχολὰς ὅσαι ἐμορφώθησαν βραδύτερον, καὶ τῶν ὁποίων ὁ χαρακτήρ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἠθικός καὶ πρακτικός. Τούτων αἱ κυριώτεραι εἶναι δύο, ἡ *Στωϊκὴ* καὶ ἡ *Επικουρείος*.

Ὁ Πλάτων (430—348 π. Χ.) διακρίνεται διὰ τὴν μεγάλην του φαντασίαν καὶ τὴν πολλὴν λεπτολογίαν του. Μεταχειρίζεται ἐπιδειξιώτατα τὴν διαλεκτικὴν διὰ νὰ καταστήσῃ νοητὰ τὰ ὑψηλὰ γεννήματα τῆς διανοίας του· ὅταν δὲ ἡ διαλεκτικὴ δὲν ἀρκῇ, τότε καταφεύγει μὲ τόλμην εἰς συμπερασμοὺς καὶ εἰς ὑποθέσεις, ἀλλὰ πάντοτε, καὶ ὅταν ἀκόμη πλανᾶται, ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν λατρείαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι μόνον μέγας φιλόσοφος. Εἶναι καὶ εἰς τῶν ἐντελεστέρων συγγραφέων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς. Ἐκθέτει τὰς ιδέας του εἰς *Διαλόγους*, ὅπου παριστᾷ τὸν Σωκράτην περικυκλωμένον ἀπὸ τοὺς συνήθεις μαθητὰς καὶ φίλους του. Εἰς τοὺς διαλόγους τούτους ἔχομεν σκηνὰς ὠραιότητας, πλήρεις ζωῆς, πλήρεις χάριτος καὶ ἀληθείας, πλήρεις τῆς ὑψίστης ποιήσεως καὶ λεπτῆς συγχρόνως εἰρωνείας.

δ'

Ἀριστοτέλης.

Ὁ Ἀριστοτέλης (384—322 π. Χ.) δὲν ἦτο ἀπ' εὐθείας μαθητὴς τοῦ Σωκράτους· ἦτο μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα μετὰ τὸν διδάσκαλόν του. Τὸ ὕψος του, τοῦλάχιστον εἰς ὅσα συγγράμματα του διεσώθησαν, εἶναι ξηρόν, ἀστόλιστον, τόσον δὲ συνεπτυγμένον καὶ σύντομον, ὥστε ἐνίοτε γίνεται σκοτεινόν. Αὐτὸς δὲν ζητεῖ τὸ ἰδιῶδες, οὔτε ὀδηγεῖται ποτὲ ἀπὸ τὴν φαντασίαν του, ἀλλ' ἐξετάζει κατὰ βάθος τὰ πράγματα, καὶ ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις του ἐξάγει κανόνας θετικούς καὶ ἀσφαλεῖς. Ἡ μέθοδός του συνίσταται εἰς τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν, τὴν δὲ μέθοδόν του ἐφαρμόζει εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα, — ὄχι μόνον εἰς φιλοσοφικά ζητήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν ρητορικὴν, εἰς τὴν ποίησιν. Τὰ δὲ συμπεράσματά του συνοψίζει εἰς νόμους θεμελιώδεις καὶ τοὺς ἐκθέτει εἰς συγγράμματα εἰδικά, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι ἀληθὲς ἀριστούργημα διὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς λογικῆς καὶ τὴν διδακτικὴν μέθοδόν του. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔγεινεν οὕτως ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν μεταγενεστέρων του, εἰς ἐποχὰς καὶ εἰς τόπους ἐντελῶς διαφόρους. Οἱ ἐνθερμότεροι ὁπαδοὶ τοῦ Ἑλλήνου ἐκείνου φιλοσόφου τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος ἦσαν οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἀραβες τοῦ μεσαίωνος.

Ἡ σχολὴ τοῦ Πλάτωνος ὠνομάσθη Ἀκαδημία, ἡ δὲ σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους Λύκειον, ὡς ἐκ τῶν

μερῶν ὅπου ἐδίδασκον καὶ οἱ δύο εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

ε'

Στωϊκοὶ φιλόσοφοι καὶ Ἐπικούρειοι.

Θεμελιωτῆς τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας ἦτο ὁ Ζήνων (344—260 π. Χ.). Ὡνομάσθη δὲ Στωϊκὴ ἡ σχολὴ διότι ὁ Ζήνων ἐδίδασκεν εἰς μίαν στοάν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἐπίκουρος, σύγχρονος τοῦ Ζήνωνος, ἔγεινεν ἀρχηγὸς ἄλλης σχολῆς φιλοσοφικῆς, ἡ ὁποία ἔφερε τὸ ὄνομά του. Κυρία ἐνσχόλησις καὶ τῶν δύο τούτων σχολῶν ἦτο ἡ λύσις τοῦ ζητήματος: «Ποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου», ἢ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν των: «Ποῖον εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν». Ὁ Ζήνων δὲν παρεδέχετο ὅτι ὑπάρχει ἀγαθὸν ἢ κακὸν παρεκτός τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, ὡς ὑπέρτατον δὲ ἀγαθὸν ἐθεώρει τὴν ἀρετὴν. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος ὡς μόνον σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας ἔλεγε τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς βᾶσιν δὲ τῆς εὐδαιμονίας καὶ ὡς ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐθεώρει καὶ αὐτὸς τὴν ἀρετὴν. Ἀλλ' ὅμως οἱ ὀπαδοὶ του δὲν ἠκολούθησαν πιστῶς τὴν διδασκαλίαν του ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῆς βᾶσεως τῆς εὐδαιμονίας, καὶ ἐξώκειλαν ἐνίοτε εἰς ὑπερβολὰς κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος. Ἀπ' ἐναντίας ὁ Στωϊκισμὸς, μολονότι δὲν ἀπέφυγε καὶ αὐτὸς τὸν κίνδυνον τῶν ὑπερβολῶν, ἀνέδειξεν ὅμως (ιδίως εἰς τὴν Ρώμην) ἀξιοθαύμαστα παραδείγματα ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἀρετὴν.

5.

Ρητορική.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἄνδρες ἔχοντες ἐκ φύσεως τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἄγουν καὶ νὰ φέρουν πολυπληθεῖς συνελεύσεις. Εἰς τοῦ Ὀμήρου τὰ ποιήματα βλέπομεν πολλοὺς τοιούτους, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα θὰ ὑπῆρχαν καὶ εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν. Ἀλλ' ἡ ἔμφυτος ἐκείνη εὐγλωττία, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς στιγμῆς καὶ παρέρχεται χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἵχνη, διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ἑντεχνον εὐγλωττίαν ἐποχῆς πλέον προωδευμένης εἰς τὸν πολιτισμόν, ὅτε ὁ ρήτωρ, ἀφοῦ ἔγεινε κάτοχος γνώσεων ἱστορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἔμαθε νὰ ρυθμίζει τὴν ἔμπνευσίν του κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, ἀπαγγέλλει λόγους, τοὺς ὁποίους ἢ ἔγραψεν ἢ ἠδύνατο καὶ νὰ γράψῃ, λόγους τῶν ὁποίων ἡ ἐντέλεια προϋποθέτει μακρὰν προπαρασκευήν, μεγάλην διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πολλὴν ἀσκήσιν.

Ἡ τοιαύτη ρητορική ἤκμασεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν 5^{ον} καὶ τὸν 4^{ον} αἰῶνα π. Χ. Τοῦτο δὲ ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν περιστάσεων· διότι, παρεκτὸς τῆς τότε ἀκμῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν γένει, ὑπῆρχε καὶ ἀφθονία ἀφορμῶν διὰ δημηγορίας. Τὰ πάντα ἐκεῖ συνεζητοῦντο δημοσίως· τὰ πολιτικὰ ζητήματα ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν συνελεύσεων τοῦ λαοῦ, ὅπου

ὅλοι οἱ πολῖται εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην των· αἱ ἰδιωτικαὶ ὑποθέσεις ἐδικάζοντο ἐπίσης ἐνώπιον λαϊκῶν δικαστηρίων, ἢ μᾶλλον συνελεύσεων, ὅπου ἐδίδετο μεγάλη ἐλευθερία εἰς τὴν κατηγορίαν καὶ εἰς τὴν ὑπεράσπισιν· ἀλλὰ, πρὸς τούτοις, οἱ Ἀθηναῖοι συνήρχοντο συχνάκις, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ τὴν εὐχαρίστησιν ν' ἀκούσουν ρήτορα τῆς ἀρεσκείας των ὁμιλοῦντα περὶ πραγμάτων τὰ ὅποια δὲν εἶχαν πρακτικὸν σκοπὸν, οὔτε ἀπέληγαν εἰς ψηφοφορίαν. Οὕτω, παραδείγματος χάριν, ἐξεφωνεῖτο ἐνώπιον συνελεύσεως τῶν πολιτῶν ἐπιτάφιος εἰς τιμὴν τῶν πεσόντων εἰς μάχην τινὰ ὑπὲρ πατρίδος. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ρητορικῆς ἐλέγετο ἐπιδεικτικόν, τὰ δὲ δύο ἄλλα ἦσαν τὸ πολιτικὸν καὶ τὸ δικανικόν.

α'

Περικλῆς καὶ Ἰσοκράτης.

Οἱ διασημότεροι τῶν πολλῶν ρητόρων τῆς Ἀττικῆς περιόδου ἦσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Αἰσχίνης καὶ, μεγαλείτερος ὅλων, ὁ Δημοσθένης.

Ὁ Περικλῆς δὲν ἔγραφε τοὺς λόγους του, δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ρητορικὴν του ἱκανότητα ἀπὸ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων του καὶ ἰδίως τοῦ Θουκυδίδου. Τὴν εὐγλωττίαν του ἐχαρακτήριζαν πρὸ πάντων ἡ χάρις καὶ ἡ φαντασία, μὲ τὰς ὁποίας ἐξεφράζετο ἡ μεγάλη πολιτικὴ του σύνεσις. Ἐξ ὧν γνωρίζομεν, φαίνεται ὅτι τὸ ὕφος του δὲν

εἶχε τὴν εὐκαμψίαν καὶ τὴν ὀρμὴν τῶν ρητόρων ὅσοι ἤκημασαν κατόπιν, ἀλλ' εἶχε μεγαλεῖον παρόμοιον μὲ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καθὼς τὸν παρέστησεν ὁ γλύπτης Φειδίας, ὁ σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ Περικλέους. Ὅπως δὴποτε, ἡ δύναμις τοῦ λόγου του ἐξήσκει μεγίστην ἐπιρροὴν καὶ ἐπροξένει βαθυτάτην ἐντύπωσιν, δικαίως δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους μένει μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ρητόρων τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Ἰσοκράτης ἐγεννήθη τὸ 436 π. Χ. δηλαδὴ ἐπτὰ ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους, ἀπέθανε δὲ τὸ 338, ὅτε ἔγεινεν ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας. Ὁ Ἰσοκράτης δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Περικλῆν ἢ τὸν Δημοσθένη. Λέγεται ὅτι εἶχε τὴν φωνὴν ἀσθενῆ καὶ διὰ τοῦτο ἔγραφε τοὺς λόγους του καὶ ἀπέφευγε νὰ ὁμιλῇ δημοσίως ἀπὸ τὸ βῆμα. Ὡστε δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καθ' ἑαυτὸ μέγας ρήτωρ. Δὲν ἐκυριεύετο τόσον ἀπὸ τὴν φλόγα τῆς εὐγλωττίας, ὅσον ἀπὸ τὴν φροντίδα νὰ καλλωπίζῃ καὶ νὰ ζυγίζῃ τὰς φράσεις του· ἀλλ' ὅμως ἐξέχει διὰ τὴν ἐντέλειαν τοῦ ὕφους του. Αὐτὸς ἐτελειοποίησε τὸ ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἄλλοι κατόπιν ἐμελλαν νὰ χρησιμοποιήσουν. Πρῶτος ὁ Ἰσοκράτης ἔδωκεν ὑποδείγματα τῶν ὥραίων ἐκείνων ἀρμονικῶν περιόδων, τόσον εὐαρέστων καὶ εἰς τὴν ἀκοὴν καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωκε νέαν ζωὴν ἢ ζέσιν τοῦ Δημοσθένους. Ἡ ἐπιμελὴς καὶ ὑπομονητικὴ ἐργασία τοῦ Ἰσοκράτους ἀπῆλλαξε τὸν μέγαν ἐκείνον

ρήτορα ἀπὸ τὸν κόπον νὰ πλάσῃ ὁ ἴδιος τὸ ὕψος του, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τὸν κίνδυνον ν' ἀποτύχῃ.

6'

Αἰσχίνης καὶ Δημοσθένης.

Ὁ Αἰσχίνης καὶ ὁ Δημοσθένης ἀνύψωσαν τὴν Ἑλληνικὴν ρητορείαν εἰς τὸ ὑπέρτατον σημεῖον τῆς ἀκμῆς της. Πολλοὶ μεγάλοι ρήτορες σύγχρονοὶ των ἐδόξασαν τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' οἱ δύο ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ μεγαλείτεροι ὅλων. Ἀρχηγοὶ δύο ἀντιθέτων πολιτικῶν κομμάτων, ἀντίπαλοι ἀδιάλλακτοι, ἐπάλαισαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των. Τὸ ἀντικείμενον τῆς πάλης ἦτο ἀντάξιον τῆς εὐγλωττίας των. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος των.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος, ἐπὶ κεφαλῇς μεγάλῃς στρατιωτικῆς δυνάμεως, μετεχειρίζετο ἐν μέρει τὴν βίαν καὶ ἐν μέρει τὴν πανουργίαν διὰ νὰ καθυποτάξῃ τὰς πολιτείας τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς τοῦτο ἐπωφελεῖτο ἐπιτηδεύως ἀπὸ τὴν ἐξασθένησιν των, ἀπὸ τὰς ἀντιζηλίας καὶ ἀπὸ τὴν διχονοιάν των. Καὶ ἐντὸς τῶν Ἀθηναίων αὐτῶν ἐπεκράτει διαίρεσις. Ἡ δημοκρατικὴ πλειονοψηφία, ἐμπνεομένη ἀπὸ τὰς ἐνδόξους παρὰδόσεις τοῦ παρελθόντος, ἀνθίστατο εἰς τὰ σχέδια τοῦ Φιλίππου, ἀλλ' ἔνεκα τῆς χαλαρώσεως τῶν ἡθῶν δὲν ἐσπευδεν εἰς γενναίας ἀποφάσεις καὶ εἰς μέτρα δραστήρια. Ἡ ἀπάθεια τῶν δημοκρατικῶν ἐνίσχυε τὴν ἀντίθετον μερίδα, ἡ ὁποία ἤθελε συνεννόησιν καὶ συμμαχίαν μετὰ τὸν Φί-

λιππον. Ἀρχηγός τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος ἦτο ὁ Δημοσθένης. Τὸ ἄλλο κόμμα, τὸ φιλομακεδονικόν, εἶχεν ὡς ρήτορα τὸν Αἰσχίνην, μεταξύ δὲ τῶν ἡγετῶν τοῦ ἦτο καὶ ὁ Φωκίων, ὁ ὀνομαστότερος τῶν τότε στρατηγῶν καὶ εἰς τῶν ἐντιμοτέρων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρουσία τοῦ Φωκίωνος μεταξύ τῶν κλινόντων πρὸς τὸν Φίλιππον μαρτυρεῖ ἀρκούντως ὅτι δὲν εἶχε χαρακτῆρα προδοσίας ἢ πολιτικῆ τῆς ὁποίας ὁ Αἰσχίνης ἦτο ὑπέρμαχος. Ἀλλ' ὁμως τὸ ἀληθές, τὸ γνήσιον αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ τὸ ἐκπροσωπεῖ μέχρι τῆς σήμερον ὁ Δημοσθένης, πολὺ περισσότερον ἢ ὁ ἀντίπαλός του. Βλέποντες πῶς ἠγωνίζετο μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ ἀναπνοῆς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος του, πῶς προσεπάθει νὰ ἀνυψώσῃ τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν του εἰς βαθμὸν ἴσον πρὸς τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ τοὺς ἐπιβάλλῃ, λησμονοῦμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ του ἀπέληξεν εἰς τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας καὶ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Φιλίππου. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Αἰσχίνου καὶ τοῦ Φωκίωνος ἦτο ἴσως ἡ φρονιμωτέρα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει τὸ ἠθικόν ὕψος τοῦ Δημοσθένους.

Οἱ λόγοι τοῦ Αἰσχίνου ἔχουν μεγάλα προτερήματα, ἡ σύνθεσις των εἶναι ἀπλῆ, ἡ ἐκθεσις τῶν ιδεῶν του μεθοδική, τὸ ὕψος του ρέει ὡραῖον, ἁρμονικόν· μ' ὅλα ταῦτα ἔχουν τὸ ἐλάττωμα ὅτι ἡ τέχνη δὲν κρύπτεται πάντοτε. Ἐνίοτε ὁ ρήτωρ ἐπιτηδεύεται καὶ φροντίζει τόσον διὰ τὴν καλλιτέλειαν, ὥστε λησμονεῖται ὀλίγον ἢ σπουδαιότης τῶν νοημάτων.

Ὁ Δημοσθένης ἐξ ἐναντίας δὲν μεταχειρίζεται τὴν τέχνην εἰμὴ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς στοχασμοὺς του· δὲν καταφεύγει ποτὲ εἰς μάταια κοσμήματα, ποτὲ δὲν ἐπιδιώκει τὴν κομψότητα. Πᾶσα φράσις του ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ψυχῆς του.

Ὁ βίος του ἤρχισε μὲ πολλὰς δυσχερείας. Γεννηθεὶς τὸ 384 π. Χ. ἔμεινεν ἐνωρὶς ὀρφανός. Οἱ κηδεμόνες του κατεχράσθησαν τὴν περιουσίαν του, ὥστε ἅμα ἔγεινεν ἐνήλικος ἡναγκάσθη νὰ τοὺς καταδιώξῃ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἀρκετὰ ἔτη, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνίκησεν ὁ Δημοσθένης, — ἐν μέρει τοῦλάχιστον. Κατόπιν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδυσθῇ εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, τότε δὲ ἀνέλαβεν ἄλλον ἀγῶνα κατὰ τῶν φυσικῶν του ἐλαττωμάτων. Λέγεται ὅτι ἐτραύλιζεν, ἀλλὰ μὲ πολὺν κόπον καὶ μεγάλην ἐπιμνην κατάρθωσε νὰ διορθώσῃ τὴν προφορὰν του. Μετὰ πολλῶν ἐτῶν μελέτην καὶ προπαρασκευὴν ἐτόλμησε ν' ἀναβῇ εἰς τὸ βῆμα. Εἶχε τότε τριάκοντα ἐτῶν ἡλικίαν. Ἐκτοτε ἤρχισε κατὰ τῆς Μακεδονίας τὴν μεγάλην ἐκείνην πάλην, ἥ ὅποια διήρκεσεν ὅσον καὶ ἡ ζωὴ του. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὸν θρίαμβον τῶν ἀντιπάλων του. Κινδυνεύων νὰ συλληφθῇ ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Ἀντιπάτρου, τοῦ κυβερνήτου τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς Καλαύρειαν (εἰς Πόρον), ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐδηλητηριάσθη καὶ ἀπέθανε τὸ 322 π. Χ.

Τὸ ὕψος τοῦ Δηκοσθένους εἶναι, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, σοφικόν ἢ εἰρωνικόν, διαλεκτικόν ἢ παθητικόν, σταθερόν ἢ πλήρες ἀγανακτικῆς, μεγαλοπρεπές ἢ ἀφελές· ἀλλ' ὅσον ἀπλοῦν καὶ ἂν εἶναι, ἔχει πάντοτε τί τὸ γενναῖον, τὸ ἀνδρικόν, τὸ ἐπιβλητικόν. Οὐδεμία ἐπιτήδευσις εἰς τὴν νευρώδη του φράσιν, ἀλλὰ πάντοτε δύναμις ἀδάμκτος, λογικὴ ἰσχυρὰ καὶ ὀρμὴ ἀκτάσχετος. Μολονότι τὰ πράγματα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἀπέχουν τόσον ἀπὸ ἡμᾶς, παριστᾷ ὅμως τόσον ζωντανὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ πρόσωπα, — τὸν Φίλιππον, τὸν δῆμον τῶν Ἀθηνῶν, τὰ διάφορα κόμματα τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων, — ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη μᾶς συναρπάζει καὶ μᾶς συγκινεῖ. Ἡ δὲ φιλοπτερία του εἶναι τόσον βλαβερά, τόσον εἰλικρινής, τόσον ἐνθερμος, ὥστε ἡ κραυγὴ τῆς ἀντηχει ἕως τὴν σήμερον εἰς πᾶσαν πατριωτικὴν καρδίαν. Ὅτε, παραδείγματος χάριν, μετὰ τὴν ἀτυχὴ μάχην τῆς Χιρωνείας, ὁ Αἰσχίνης τὸν κατηγορεῖ ὅτι αὐτός ἦτο ὁ αἷτιος τῆς καταστροφῆς, ὁ Δημοσθένης ὑψηλοφρόνως ἀντιτάσσει εἰς τὴν ἄστατον Τύχην τὸν ἀπαράγραφτον νόμον τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τιμῆς. «Ὅχι, ἢ ἀνακράζει, ὅχι ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι! Δὲν ἦτο σφάλμα» σας ὅτι δὲν ἐψηφίσατε τοὺς κινδύνους χάριν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων! «Ὅχι, μὰ τοὺς προγόνους μας, τοὺς προκινδυνεύσαντας εἰς τὸν Μαραθῶνα, καὶ τοὺς παραταχθέντας εἰς τὰς Πλαταιάς, καὶ τοὺς ναυμαχῆσαντας εἰς τὴν Σαλαμῖνα ἢ τὸ Ἀρτεμίσιον. Ὅχι, μὰ τοὺς τόσους

» ἄλλους ἀγαθοὺς ἄνδρας, τοὺς κειμένους εἰς τὰ δημό-
 » σια μνήματα, τοὺς ὁποίους, Αἰσχίνη, ἡ πολις ἔθαψε,
 » θεωρήσασα αὐτοὺς ὄνους ἀξίους τῆς ἰδίας τιμῆς. Καί
 » δὲν ἐτίμησε μόνους ὅσους ἐπέτυχαν ἢ ἐνίκησαν. Δι-
 » καίως τοῦτο. Διότι ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ κάμουν
 » ἄνδρες ἀγαθοί, τὸ ἐπραξαν ὅλοι ἐκεῖνοι. Τὴν δὲ τύχην
 » ἐκάστου τὴν ὀρίζει ὁ θεὸς ».

« Ἀλλ' οὐκ ἔστ' οὐκ ἔστιν ὅπως ἡμάρτετ', ἄνδρες Ἀθη-
 ναῖοι, τὸν ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας κίν-
 δυνον ἀράμενοι, μὰ τοὺς ἐν Μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας τῶν
 προγόνων, καὶ τοὺς ἐν Πλαταιαῖς παραταξαμένους καὶ τοὺς ἐν
 Σαλαμῖνι ναυμαχήσαντας, καὶ τοὺς ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, καὶ
 πολλοὺς ἑτέρους τοὺς ἐν τοῖς δημοσίοις μνήμασι κειμένους ἀγα-
 θοὺς ἄνδρας, εὖς ἅπαντας [ὁμοίως] ἡ πολις τῆς αὐτῆς ἀξιώσασα
 τιμῆς ἔθαψεν, Αἰσχίνη, οὐχὶ τοὺς κατορθώσαντας αὐτῶν οὐδὲ
 τοὺς κρατήσαντας μόνους· δικαίως· ὁ μὲν γὰρ ἦν ἀνδρῶν ἀγα-
 θῶν ἔργων ἅπασι πέπρακται· τῇ τύχῃ δ', ἣν ὁ δαίμων ἐνειμεν
 ἐκάστοις, ταύτῃ κέχρηται ». (περὶ τοῦ Στεφάνου 208).

Τοιοῦτοι λόγοι δὲν ἠκούσθησαν πλέον ἀπὸ τὸ βῆμα
 τῶν Ἀθηναίων, ἀφ' οὗ ἔπαυσεν ἡ πολις νὰ ζῇ ἐλευθέρα.
 Καὶ μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς Μακεδονίας ἐξηκολουθη-
 σεν ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων, ἡ πνευματικὴ
 κίνησις· ὁ βίος ἐξηκολούθησεν εὐχάριστος, οἱ Ἀθη-
 ναῖοι ἤκουαν μὲ τέρψιν τὰς κωμωδίας τοῦ Μενάνδρου
 καὶ ἦσαν ἀκόμη ἀρμόδιοι νὰ ἐκτιμήσουν πᾶσαν ἀπό-
 λαυσιν φιλολογικὴν, ἀλλ' ἡ ρητορικὴ εἶχεν ἀποθάνει,
 ὁμοῦ δὲ μὲ τὴν ρητορικὴν καὶ ἄλλα πολλὰ ἀγαθὰ. Ὁ
 πολιτικὸς βίος εἶχε καταστήσει τὰς Ἀθήνας ἀληθῆ
 πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε ἔπαυσεν ἡ πολιτικὴ

της ὑπεροχῇ, ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐξέπεσεν εἰς βαθμὸν πόλεως ἐπαρχιακῆς, ἔχασε δὲ συγχρόνως καὶ τὴν πνευματικὴν της ὑπεροχὴν. Αἱ κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διέσπειραν καὶ μετεφύτευσαν τὸν Ἑλληνισμόν εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν. Νέαι πόλεις ἀνηγέρθησαν τότε. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, τὸ Βυζάντιον ἔγειναν καὶ ἐκεῖναι πρωτεύουσαι. Αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἡρμώθησαν, ἀλλ' ἐπέζησαν ὡς Μουσεῖον, ὡς πόλις μελετῶν καὶ ἀναμνήσεων.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία μετεβλήθη οὐσιωδῶς, ἀφ' οὗ μετεφυτεύθη εἰς νέον ἔδαφος καὶ εἰς ἄλλα κλίματα. Ἀληθῶς ἡ μεταβολὴ ἦτο ἀποτέλεσμα ὄχι μόνον τῆς μεταφυτεύσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ περίοδος τῆς μεγάλης ποιητικῆς παραγωγῆς εἶχε παρέλθει· ὅλα τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως εἶχαν φθάσει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς των. Τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς μεγαλουργίας ἀκολουθεῖ περίοδος πολυμαθείας, περιεργείας καὶ ἐρεῦνης. Καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πεζὸν λόγον τὴν ὀρμὴν τῆς πρωτοτυπίας, τὴν δημιουργικὴν ἔμπνευσιν διεδέχθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ τάσις πρὸς τὴν κριτικὴν καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

Τὸν νέον τοῦτον χαρακτῆρα λαμβάνει ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων του. Ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Πτολεμαίων ἡ Αἴγυπτος γίνεται ἡ κυρία ἐστία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ἰδρύεται ἡ περίφημος Βιβλιοθήκη καὶ τὸ Μουσεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο εἶδος Ἀκαδημίας καὶ Πανεπιστημίου. Ἐκεῖ διαπρέπουν πολλοὶ λόγιοι, πολλοὶ κριτικοὶ καὶ πολλοὶ ἐπιστήμονες· ἀναφαίνονται μάλιστα καὶ ποιηταί, ἐκλέγοντες τὸ θέμα των μεταξὺ

τῶν ἀρχαίων μύθων ἢ καὶ ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰς ἀνακαλύψεις τῆς Ἐπιστήμης. Ἀλλά, ἐξαίρεσει τοῦ Θεοκριτου, δυσκόλως θα εὕρωμεν μεταξὺ τῶν στιχουργῶν ἐκείνων ἓνα ποιητὴν πρωτότυπον.

Ἡ περίοδος ἐκείνη, ἡ λεγομένη Ἀλεξανδρινή, διήρκεσε περισσότερον τοῦ ἐνὸς αἰῶνος.

Κατὰ τὸν δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα νέα πάλιν μεταβολή, κατὰ συνέπειαν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ῥώμης. Ὁ συγχρωτισμὸς τῶν ποικίλων ιδεῶν καὶ δοξασιῶν, ὅσας περιέκλειεν ὁ Ῥωμαϊκὸς κόσμος, καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ λατινικῦ πολιτισμοῦ ἔδωκαν νέαν μορφήν εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὸν νέον τροπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἔξοχοί τινες συγγραφεῖς ἔγραψαν ἔργα ἀξιοθαύμαστα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι κατώτερα ἀπὸ τῶν ἀριστουργήματων τῶν προγεστέρων ἐποχῶν.

1.

Ἀλεξανδρινὴ ἐποχή.

Μεταξὺ τῶν ποιητῶν ὅσοι ἤκμασαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διαπρέπουν ὁ Καλλίμαχος (ἀποθανὼν περὶ τὸ 240 π. Χ.) καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ροδῖος (γεννηθεὶς περὶ τὸ 235 π. Χ.). Ὁ πρῶτος, ὡς ποιητὴς ἐφημίζετο πρὸ πάντων διὰ τῶν ὕμνων του, ὡς πεζογράφος δὲ ἔγραψε πολλὰ παντὸς εἶδους συγγράμματα· ἦτο συγχρόνως καὶ κριτικὸς καὶ γραμματικὸς, καὶ ἐχρημάτισε διδασκαλὸς τῶν κυριωτέρων λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ἐδίδασκε τὴν ρητορικὴν, ἀλλ' εἶναι γνωστὸς διὰ τὸ ἐπικόν του ποίημα Ἀργοναυτικά.

Ἐνῷ καὶ οἱ δύο οὗτοι πολυμαθεῖς ἄνδρες καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ σύγχρονοί των ποιηταὶ κατεγίνοντο εἰς μιμήσεις τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἔγραφαν κατὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα ἐποποιίας, ὕμνους, ἐλεγεία, ἐπιγράμματα κτλ., ὁ Συρακόσιος Θεόκριτος, γνήσιος αὐτὸς ποιητὴς (ἀκμάσας περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος) ἀνεκάλυπτε νέαν πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ νέον εἶδος ποιήσεως.

Ἡ τέχνη τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν ἐξέχει κυρίως εἰς τὴν ἐπιμελῆ περιγραφὴν τῶν λεπτομερειῶν. Ὁ Θεόκριτος, ὁδηγούμενος ἀπὸ τὴν ἐμφυτον καλαισθησίαν του, ἐνόησεν ὅτι ἡ τόση λεπτολογία ἤρμοζε μᾶλλον εἰς εἰκόνας μικρῶν διαστάσεων ἢ εἰς μεγάλας συνθέσεις. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς συγγραφὴν ποιημάτων κατὰ μίμησιν τοῦ Ὀμήρου, ἔγραψεν Εἰδύλλια, δηλαδὴ μικρὰ ποιήματα, καὶ ἐντὸς τοῦ στενοῦ τούτου περιθωρίου παρέστησεν εἰκόνας χαριεστάτας. Ἡ ἐκλογή τῶν ἀπλῶν του χρωματισμῶν εἶναι τόσον ἐπιτυχής, ὥστε συχνάκις ἡ εἰκὼν ἀποκτᾷ ἀληθὲς μεγαλεῖον. Εἰδύλλιά τινα ἔχουν ὑπόθεσιν μυθολογικὴν ἢ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ θέματα τῆς ἀρχαίας ἐποποιίας, ἀλλὰ τὰ ὠραιότερα εἶναι ἐκεῖνα, ὅπου περιγράφει σκηνὰς τοῦ συνήθους βίου, καὶ μάλιστα τοῦ ποιμενικοῦ ἢ βουκολικοῦ. Οἱ ποιμένες καὶ βουκόλοι τοῦ Θεοκρίτου κατοικοῦν τὴν Σικελίαν ἢ τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν. Ἄλλοι εἶναι ἄξεστοι καὶ σχεδὸν ἄγριοι, ἄλλοι ἔχουν

ἔμφυτον τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν χάριν, ἀλλὰ καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ ἡ ψυχὴ κυριεύεται ἀπὸ τὰ αἰώνια αἰσθήματα καὶ πάθη τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεόκριτος τὰ ζωγραφίζει μὲ τέχνην ἐξαισίαν. Αἱ σύντομοι σκηναὶ τοῦ εἶναι μικρὰ δράματα, τὰ περιβάλλει δὲ πάντοτε ἡ ὠραιότης τῆς φύσεως· ἡ θάλασσα, τὰ βουνά, αἱ χλοεραὶ κοιλάδες ὅπου βόσκουν ἀγέλαι καὶ ποίμνια, ἰδοὺ τὸ βάθος τῆς εἰκόνας.

2.

Ἑλληνορωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀνέδειξε κανένα μέγαν ποιητὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν διέπρεψαν συγγραφεῖς ἑξοχοί. Τοιοῦτοι ἦσαν, κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ὁ Πολύβιος κατὰ τὸν δεῦτερον π.Χ. αἰῶνα, ὁ Πλούταρχος περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, περὶ τὴν ἰδίαν δὲ ἐποχὴν ὁ Ἐπίκτητος καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁπαδοὶ καὶ οἱ δύο τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος ἤκμασεν ὁ Λουκιανός, ὁ τελευταῖος τῶν κλασσικῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὁ Πολύβιος, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτον ἢ τὸν Θουκυδίδην. Δὲν διακρίνεται διὰ καλλιπέειαν, ἀλλ' οὔτε τὴν ἐπιζητεῖ. Ἐχει κρίσιν πολλήν, μάθησιν εὐρεῖαν, μεγάλην πείραν καὶ ἔνεκα τῶν προσόντων

τούτων κατέχει θέσιν ὑψηλὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος ἔγεινεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του καὶ ἐνόησε κατὰ βάθος πῶς ἀπέκτησεν ἡ Ρώμη τὴν δύναμιν τῆς καὶ διατί ἔφθασεν εἰς τόσῃν ἀκμῇ· ἐνόησε πρὸς τούτοις ὅτι ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο συμβάν τυχαῖον ἢ ἐφήμερον, ἀλλ' ἐπῆλθε κατὰ συνέπειαν τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ἡ Ρώμη θὰ γείνη τό κέντρον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ἐμπρόσθεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδέαν καὶ βασιζόμενος εἰς γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἀκριβῆ καὶ λεπτομερῆ, ὁ Πολύβιος ἔγραψε τὸ μέγα ἱστορικόν του ἔργον, ὅπου ἐκθέτει τὴν γενικὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἡμίσεος αἰῶνος, τὸν ὅποιον ἡ Ρώμη ἐδαπάνησε διὰ νὰ τὸν ὑποτάξῃ. Τὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ Ρώμη.

Καὶ ἄλλοι Ἕλληνες συγγραφεῖς μετὰ τὸν Πολύβιον συνέγραψαν ἱστορίας πολιτικὰς ἢ ἱστορικὰς, κανεῖς ὅμως δὲν εἶναι ἴσος του.

Ὁ Πλούταρχος δύναται νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν, καθόσον ἐν τῶν κυριωτέρων του ἔργων εἶναι οἱ *Παράλληλοι βίοι* ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης. Ὁ βίος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, πολιτικῶν, στρατηγῶν ἢ ρητόρων, συνέχεται μὲ τὴν ἐν γένει ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς των. Ἀλλ' ὅμως ὁ Πλούταρχος καὶ εἰς τοὺς *Παραλλήλους βίους* εἶαι περισσότερον ἡθογράφος ἢ ἱστορικός. Πρὸ πάντων τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἠθικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἡρώος του· ἐξετάζει μὲ μεγαλειτέραν προσοχὴν τὰ ἐλαττήρια τῆς διαγωγῆς

του εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, ἢ τὰς ἐξωτερικὰς λεπτομερείας τοῦ δημοσίου του βίου. Περισυνάζει τὰ ἀνέκδοτα, τὰς ἐκφράσεις, τὰ ἐλάχιστα χαρακτηριστικὰ τοῦ βιογραφουμένου διὰ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ φιλοσοφοῦντες ἀγαποῦν τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πλούταρχου καὶ οἱ μέγιστοι τῶν ποιητῶν ἐδανείσθησαν ἐκείθεν πολλὰς σκηνὰς καὶ τοὺς χαρακτῆρας πολλῶν ἡρώων. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ δύνανται νὰ ὠφεληθοῦν οὐσιωδῶς ἀπὸ τοὺς Παραλλήλους βίους, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διακρίνουν πότε στηρίζεται ὁ Πλούταρχος εἰς πηγὰς ἀξιοπίστους καὶ πότε ἀπ' ἐναντίας διηγείται παραδόσεις μυθώδεις, χωρὶς νὰ τὰς ἐξακριβώσῃ. Διότι ὁ Πλούταρχος δὲν ἔχει τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν τοῦ ἀληθοῦς ἱστοριογράφου. Ἐνίοτε σφάλει εἰς τὴν ἐρμηνείαν, ἢ παραδέχεται πληροφορίας ὁπόθεν καὶ ἂν πηγάζουν, δὲν εἶναι δὲ καὶ ἀπηλλαγμένος ἀπὸ προλήψεως. Ἡ τάσις του πρὸς τὴν ἡθιογραφίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἱστορίαν φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ σύστημα αὐτοῦ τοῦ νὰ παραλληλίζῃ τὰς βιογραφίας του, εἰς τρόπον ὥστε ὁ βίος ἐνός Ἑλλήνου νὰ συγκρίνεται πάντοτε μὲ τὸν βίον ἐνός Ρωμαίου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὠνομάσθησαν *Παράλληλοι βίοι*.

Ὁ Πλούταρχος συνέγραψε καὶ ἄλλα διάφορα, τὰ ὅποια συνήθως φέρουν ὡς γενικὴν ἐπιγραφὴν τὰ *Ἠθικά*, μολονότι δὲν πραγματεύονται ὅλα περὶ ἠθικῆς, ἀλλὰ τὰ περισσότερα περὶ ποικίλων ἀντικειμένων. Εἰς ὅλα ὅμως διακρίνεται ἡ ἀγαθότης, ἡ χρηστότης καὶ ἡ εἰλικρίνεια τοῦ συγγραφέως. Ἐνεκα τῶν προσόντων τού-

των τὰ ἔργα του ἐφημίσθησαν καὶ ἠγαπήθησαν ἀνεκαθεν, ὅσον καὶ ἂν θεωροῦνται ἐλλιπῇ ὑπὸ τὴν ἐποψιν τοῦ ὕφους.

Ἀνεφέραμεν ἤδη ὅτι ἡ Στωικὴ φιλοσοφία ἀνέδειξεν ἰδίως εἰς τὴν Ρώμην τοὺς καρπούς της. Ἐκεῖ τὸ ἔδαφος ἦτο ἀρμόδιον πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ Στωικισμοῦ. Ὑπὸ τὴν τυραννίαν αὐτοκρατόρων τινῶν πολλαὶ εὐγενεῖς ψυχαὶ ἐφθασαν εἰς μέγα ἠθικὸν ὕψος χάρις εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐκείνην, πολλὰ δὲ θύματα τῆς τυραννίας ἤντησαν ἐκεῖθεν παρηγορίαν καὶ δύναμιν.

Ὁ Ἐπίκτητος, σύγχρονος τοῦ Πλουτάρχου, ἦτο δοῦλος ἀπελευθερωθεὶς ἀπὸ τὸν κύριόν του. Ἡ διδασκαλία του περὶ τῆς περιφρονήσεως τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, περὶ τῆς ἰερότητος τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ὕψους τῆς ἀρετῆς φαίνονται ἐνίοτε ὡς ἀπήχησις τῆς Εὐαγγελικῆς ἠθικῆς. Ὁ Ἐπίκτητος ἐφήρμοσε τὸν Στωϊκισμόν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Δὲν συνέγραψεν ὁ ἴδιος, ἀλλ' ὁ μαθητὴς του Ἀρριανὸς ἀπεθσαύρισε τὰ διδάγματα τοῦ εἰς τὰς *Διατριβάς* καὶ εἰς τὸ συνοπτικὸν *Ἐγχειρίδιον*, — θαυμάσιον βιβλίον ἠθικῆς ἐφαρμοζομένης εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον.

Ἐξοχος μεταξὺ τῶν Στωϊκῶν ἦτο καὶ ὁ Μᾶρκος Ἀυρήλιος, εἰς τῶν ἀγαθωτέρων καὶ μεγαλειτέρων αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης (121—180 μ. Χ.). Ἐγγραφεν ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοὺς ἐνδομύχους στοχασμούς του, τὰ *Καθ' ἑαυτὸν*. Τὸ μικρὸν τοῦτο σύγγραμμα ἀρκεῖ διὰ νὰ καταταχθῇ ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος, — δὲν λέγομεν μεταξὺ τῶν μεγάλων

λων συγγραφέων, — ἀλλὰ βεβαίως μεταξύ τῶν εὐγενεστέρων καὶ χρηστοτέρων ἀνδρῶν ὅσοι ἐτίμησαν ὄχι μόνον τὴν Ρώμην ἢ τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐν γένει.

Ὁ Λουκιανὸς, σύγχρονος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, δὲν ἔχει οὔτε ἐκείνου, οὔτε τοῦ Ἐπικτήτου τὸ σοβαρὸν ἦθος. Ἀπ' ἐναντίας, ζωηρός, εὐθυμὸς καὶ πλήρης εὐφυΐας, ἐξέχει εἰς τὸ νὰ σκώπτῃ ἀστεϊζόμενος. Ἐνίοτε κλίνει πρὸς τὴν ἐπιπολαιότητα, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἔργα του περιέχουν πολλὴν φιλοσοφίαν, τὰ διακρίνει δὲ πάντοτε μεγάλη χάρις. Ἡ κενὴ καὶ ἀνούσιος ρητορικὴ τῆς ἐποχῆς του, τὰ ψεῦδη τῶν θαυματουργῶν, αἱ παχυλαὶ δεισιδαιμονίαι, οἱ παλαιοὶ μῦθοι τῆς Ἑλληνικῆς λατρείας, τὰ κενόδοξα συστήματα τῶν τότε φιλοσόφων, πᾶν ὃ,τι πηγάζει ἐκ τῆς ἀνοησίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τρέφεται ἐξ αὐτῆς, πᾶν ὃ,τι ψευδὲς καὶ ἀπατηλὸν προκαλεῖ τὸν γέλωτα τοῦ Λουκιανοῦ. Αἱ γνώσεις του δὲν εἶναι πολὺ βαθεῖαι, οὔτε ἡ κρίσις του πάντοτε ἀσφαλὴς. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὅλου ἡ διαύγεια τῆς διανοίας του, ἡ ζωηρά του φαντασία, ἡ καλαισθησία του καὶ ἡ εὐκαμψία τοῦ ὕφους του τὸν ἀναδεικνύουν ὡς τέκνον γνήσιον τῆς Ἑλλάδος. Οἱ Νεκρικοὶ Διάλογοί του καὶ τὰ τόσα του ἄλλα χαριέστατα συγγραμμάτια φωτίζονται ἀπὸ ἀκτῖνα — τὴν τελευταίαν ἀκτῖνα — τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου φωτός, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη «Ἀττικισμός».

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Ὁ Λουκιανὸς ἦτο ὁ τελευταῖος ἄξιος λόγου συγγραφεὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Πρὸ δύο ἤδη αἰώνων μία νέα δύναμις ἐπεφάνη, τείνουσα πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ὁ Χριστιανισμός. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Ἑλληνικὴ διάνοια θ' ἀναδώσῃ νέους καρπούς. Κατὰ τὸν 4^{ον} ἰδίως αἰῶνα μ. Χ. ἀκμάζουν συγγραφεῖς ἑξοχοί· ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος περιβάλλουν διὰ νέας δόξης τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συγγραφεῖς ἀνήκουν εἰς νέαν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ἡ νέα φάσις αὐτῇ τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων δύναται νὰ ὀνομασθῇ περίοδος τῆς Χριστιανικῆς Ἑλλάδος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰσαγωγή	Σελίς 5
--------------------	------------

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

1. Ἡρωϊκὰ ἔπη	9
2. Διδακτικὸν ἔπος καὶ λυρική ποίησις	22
α' Διδακτικὸν ἔπος	22
β' Λυρική ποίησις	26
3. Οἱ πρῶτοι λογογράφοι	33

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

1. Τραγωδία	40
α' Αἰσχύλος	44
β' Σοφοκλῆς	47
γ' Εὐριπίδης	51
2. Κωμῳδία	54
α' Ἀριστοφάνης	56
β' Μένανδρος	59
3. Ἱστορία	61
4. Φιλοσοφία	63
α' Σωκράτης	63
β' Ξενοφῶν	65
γ' Πλάτων	67
δ' Ἀριστοτέλης	68
ε' Σταῖκοι φιλόσοφοι καὶ Ἐπικούρειοι	69
5. Ρητορική	70
α' Περικλῆς καὶ Ἰσοκράτης	71
β' Αἰσχίνης καὶ Δημοσθένης	73

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

1. Ἀλεξανδρινὴ ἐποχή	80
2. Ἑλληνορωμαϊκὴ ἐποχή	82
Ἐπίλογος	87

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

700

ΒΙ. Βικέλας, Δ.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ἀριθ. χρ. 7841

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βερόιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας